

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της
θρησκευτικής πίστης**

Παναγιώτης Ιωακειμίδης

Αρ. Μητρώου: 147112

Επιβλέπων καθηγητής: **Σταύρος Γιαγκάζογλου**

Επιβλέπων Β': **Πολύκαρπος Καραμούζης**

Πάτρα 2023

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

**Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της
θρησκευτικής πίστης**

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να εξετάσει σε θεωρητικό επίπεδο τις στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης. Το πρώτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην αιτιολογία της επιλογής του θέματος, στην οριοθέτηση και στην περιγραφή του προβλήματος. Ειδικότερα, η εργασία αποσκοπεί στο να διερευνήσει ποιες είναι οι στάσεις των εφήβων σε σχέση με τη χριστιανική πίστη. Με βάση τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί είναι σημαντικό να διερευνηθούν οι λόγοι της απομάκρυνσης των εφήβων από την Εκκλησία και την πίστη καθώς και οι τρόποι επανεξέτασης της προσέγγισης της πίστης από τους νέους, με σκοπό την μεγαλύτερη συμμετοχή τους στη ζωή της Εκκλησίας και μία πιο γόνιμη σχέση μαζί της. Αρχικά, στην εργασία αποσαφηνίζονται σημαντικοί όροι όπως αυτό της ποιμαντικής, της εκκοσμίκευσης και παρουσιάζεται η σημασία της θρησκευτικής πίστης και ταυτότητας. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στη θρησκεία στη σύγχρονη εποχή και ειδικά στην ελληνική κοινωνία, ενώ σημαντικό μέρος της εργασίας ασχολείται με τους νέους και τη σχέση τους με την Εκκλησία. Επιπλέον η εργασία εστιάζει στους λόγους αποξένωσης των νέων από τη θρησκευτική πίστη και καταλήγει στην παράθεση τρόπων αντιμετώπισης σε ότι αφορά το πλαίσιο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Λέξεις –κλειδιά: νέοι, στάσεις, Εκκλησία, αποξένωση, ποιμαντική της νεότητας

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ABSTRACT

The aim of this work is to examine at a theoretical level the attitudes of young people in Greece towards the Church and religious faith. The first chapter focuses on the rationale for choosing the topic, delimiting and describing the problem. In particular, the work aims to investigate what are the attitudes of teenagers towards the Christian doctrine. Based on the research that has been carried out, it is important to investigate the reasons for the teenagers' withdrawal from religion and the ways of re-examining the approach of religion by young people, with the aim of greater participation and a more fruitful relationship with it. First, the paper clarifies important terms such as that of pastoralism, Secularism and the concept of religious belief and identity is mentioned. Then, a reference is made to religion in modern times and especially in Greek society, while an important part of the work deals with young people and their relationship with the church. In addition, the paper focuses on the reasons for the alienation of young people from religious faith and ends up listing ways to deal with it in regards to the Greek context of Religious Education.

Key words: young people, attitudes, church, alienation, pastoralism

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΟΡΩΝ	13
1.1 Η έννοια της ποιμαντικής.....	13
1.1.1 Κυβερνητική και Ποιμαντική	17
1.2 Ορθόδοξη θεώρηση για την Ποιμαντική.....	18
1.2.1 Ποιμαντική παιδιών και εφήβων	20
1.2.2 Ποιμαντική της Ελλαδικής Εκκλησίας.....	22
1.3 Η θρησκευτική πίστη και ταυτότητα	26
1.4 Η σημασία και ο ρόλος της εκκοσμίκευσης.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΝΕΟΙ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ.....	32
2.1 Θρησκεία και σύγχρονη εποχή	32

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

2.2	Η θρησκεία στην ελληνική κοινωνία	34
2.3	Νέοι και Εκκλησία	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ		44
3.1	Νέα μέσα επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης.....	44
3.2	Η επιρροή της οικογένειας και η εκκοσμίκευση	49
3.3	Ο ρόλος των Εκκλησιών	53
3.3.1	Δράσεις της Εκκλησίας – Ο ρόλος του κατηχητή.....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΠΙΣΤΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.....		60
4.1	Το πλαίσιο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα	60
4.1.1	Αλλαγή στο πρόγραμμα σπουδών της θρησκευτικής εκπαίδευσης 63	
4.2	Ο ρόλος του εκπαιδευτικού	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ.....		75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΟΙ ΝΕΟΙ ΕΧΟΥΝ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΙΣΤΗ.....		77
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....		80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....		84

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....102

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θρησκεία εξακολουθεί να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη ζωή των Ελλήνων και αποτελεί θεμελιώδες συστατικό της ταυτότητάς τους ακόμη και όταν εξετάζεται μόνο από πολιτιστική άποψη. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν μια σχετικά ομοιογενής κοινωνία ως προς τη θρησκεία στο παρελθόν, πρέπει να σημειωθεί ότι διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες (μουσουλμάνοι, καθολικοί, εβραίοι, προτεστάντες και άλλοι) έζησαν και συνεχίζουν να ζουν στην ελληνική κοινωνία για πολλά χρόνια, ακόμη και αιώνες (Clogg, 2002).

Σύμφωνα με τον Goldman, η θρησκευτική ανάπτυξη μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος είναι η προσυλλογική περίοδος της «παιδικής θρησκευτικότητας», η δεύτερη της συγκεκριμένης θρησκευτικής σκέψης και η τρίτη της αφηρημένης θρησκευτικής σκέψης (Oser & Scarlett, 1991). Η θρησκευτικότητα αποτελείται από τρεις κύριους τομείς: 1) από τον γνωστικό, που σχετίζεται με τις μαθησιακές και νοητικές ικανότητες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την κατανόηση των θρησκευτικών εννοιών και γνώσεων ώστε να είναι κατανοητή από το άτομο, 2) από τον συναισθηματικό ή βιωματικό, ο οποίος σχετίζεται με το σύνολο των εσωτερικών εμπειριών και καταστάσεων και αφορά ό,τι το άτομο βιώνει σε σχέση με θρησκευτικές έννοιες και γνώσεις και 3) τον τομέα της θρησκευτικής συμπεριφοράς, ο οποίος περιλαμβάνει τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να εξωτερικεύσει τις θρησκευτικές του εμπειρίες. Η διάκριση αυτή, βέβαια, γίνεται αποκλειστικά για λόγους που σχετίζονται με τη θρησκευτική ανάπτυξη του ατόμου. Στην πραγματικότητα, η θρησκευτικότητα είναι ένα ενιαίο διανοητικό γεγονός που δεν διαχωρίζεται. Η θρησκευτικότητα είναι ένας τομέας που δεν γίνεται κατανοητός από πολύ μικρή ηλικία. Ένα παιδί δεν έχει τις γνωστικές δεξιότητες και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να μπορέσει να κατανοήσει και να

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

επεξεργαστεί τις θρησκευτικές έννοιες που συναντά. Στη βρεφική ηλικία, από το 1ο έως το 3ο έτος της ηλικίας του, το άτομο προετοιμάζεται σταδιακά για την εμφάνιση και αργότερα για την ανάπτυξη της θρησκευτικότητας. Αυτό συμβαίνει μέσω ενός συνόλου ασυνείδητων αναπτυξιακών διαδικασιών που προετοιμάζονται για την εμφάνιση της συνειδητής θρησκευτικότητας. Μετά το 3ο έτος (κατά τη βρεφική ηλικία έως το 6ο έτος) αναπτύσσονται σταδιακά οι γνωστικές, κοινωνικές και συναισθηματικές συνθήκες που απαιτούνται για το παιδί, ώστε να μπορέσει να αντιληφθεί και να ανταποκριθεί στα θρησκευτικά ερεθίσματα, αφού συλλάβει με το γνωστικό του δυναμικό τις θρησκευτικές έννοιες (Boyatzis, 2005). Στη συνέχεια, κατά την παιδική ηλικία (από το 7ο έως το 12ο έτος της ηλικίας του) το παιδί ωριμάζει και μπορεί να κατανοήσει όλες τις θρησκευτικές έννοιες. Παράλληλα, αποκτά περισσότερες σχετικές εμπειρίες με τη θρησκευτική ζωή, είτε από το άμεσο περιβάλλον του είτε από τη διδασκαλία του σχολείου (Easton, et al., 2019). Πρωτίστως, η οικογένεια, τροφοδοτώντας διαρκώς τον έφηβο με παραδείγματα και συμπεριφορές, τον ωθεί να αποκτήσει εμπειρίες που θα του προσδώσουν τις απαραίτητες δυνατότητες για τη γνώση του αντικειμενικού κόσμου, των άλλων ανθρώπων αλλά και του εαυτού του. Η ίδια η οικογένεια είναι κύρια πηγή που μπορεί να του μεταδώσει τη χριστιανική πίστη μέσα από τη συμπεριφορά της (Κογκούλης, 2008: σελ. 328). Με την πάροδο του χρόνου ο έφηβος εγείρει μεταφυσικά ερωτήματα που σχετίζονται με την ύπαρξη του Θεού και τις ιδιότητες του, τη φύση, τον άνθρωπο, τη ζωή και τον θάνατο. Οι απαντήσεις που λαμβάνει από το περιβάλλον του τον βοηθούν να διαμορφώσει τη σκέψη του για τις θρησκευτικές έννοιες (Boyatzis, 2005).

Το ζήτημα της ενίσχυσης του θρησκευτικού αισθήματος μέσω της εκπαίδευσης αναγνωρίστηκε ως ένα σημαντικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της ελληνικής

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

συνέχειας και της ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Καραμούζη (2015), η θρησκεία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρύτερης εθνικο-θρησκευτικής ιδεολογίας, ενώ κομβικός διαφαίνεται να είναι και ο ρόλος της εκπαίδευσης. Ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η εστίαση στους λόγους, βάσει των οποίων όλο και περισσότεροι νέοι στην εποχή μας απομακρύνονται από την Εκκλησία και τη θρησκευτική πίστη. Η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα και οι αλλαγές που συντελούνται σε παγκόσμιο επίπεδο επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη της θρησκευτικής ταυτότητας. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται από τον Γιαγκάζογλου (2017), η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Ελλάδα προσανατολίζεται πλέον σε μια περισσότερο ανοικτή προσέγγιση απέναντι στη θρησκευτική ετερότητα και στη βασική γνωριμία με τα μεγάλα θρησκευόμενα του κόσμου που περιλαμβάνεται στη διδασκαλία του εν λόγω μαθήματος στο δημόσιο σχολείο. Ωστόσο, τα νέα ισχύοντα προγράμματα του 2021, ύστερα από τις πρόσφατες σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, επιστρέφουν σε μία πιο ομολογιακή και κατηχητική κατεύθυνση. Είναι σημαντικό, λοιπόν, να διερευνηθεί κατά πόσο το μάθημα των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση σήμερα συμβάλλει στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πίστης και σχέσης των νέων με την Εκκλησία.

Παρά το γεγονός ότι έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες, όπως αυτή του Σακελλαρίου (2021), στο πλαίσιο της οποίας η απομάκρυνση των νέων από τη θρησκεία μπορεί να αντισταθμιστεί από την αλλαγή του αντίστοιχου προγράμματος σπουδών στο γνωστικό αντικείμενο των Θρησκευτικών, είναι επιτακτική η διερεύνηση και άλλων βαθύτερων αιτίων για τη στάση των νέων έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης γενικότερα. Στόχος της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας είναι να μελετηθούν και να διερευνηθούν

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

οι στάσεις που υιοθετούν οι έφηβοι και οι νέοι για την Εκκλησία και τη θρησκευτική πίστη στην Ελλάδα, με άξονα την τοπική χριστιανική παράδοση της Ορθόδοξης πίστης. Ως γνωστόν, πλήθος ερευνητικών μελετών έχουν σχεδιαστεί και ποικίλες έρευνες έχουν ήδη διεξαχθεί, οι οποίες στόχευαν στη διερεύνηση και αποσαφήνιση των λόγων για τους οποίους οι νέοι απομακρύνονται από την Εκκλησία και τη θρησκευτική πίστη. Η παρούσα μελέτη διερευνά τους πιθανούς τρόπους για την επανεξέταση της σχέσης των νέων με την Εκκλησία και τη θρησκευτική πίστη στο πλαίσιο μιας γόνιμης και δημιουργικής συμμετοχής στη ζωή της Εκκλησίας.

Είναι σημαντικό να αναδειχθούν οι λόγοι εκείνοι που αποτρέπουν τη συμμετοχή των νέων στα θρησκευτικά δρώμενα, αλλά να αναλυθούν και οι παράγοντες εκείνοι που θα συνέβαλαν, ώστε η θρησκευτική πίστη να είναι πιο ανοικτή στους νέους και να παρέχει περισσότερα κίνητρα συμμετοχής και ενασχόλησης των νέων με θρησκευτικά ζητήματα. Μέσα από αυτή την έρευνα αναμένεται οι νέοι να μιλήσουν σε βάθος για τα ζητήματα εκείνα που τους προβληματίζουν –σε σχέση με τη θρησκευτική πίστη τους– καθώς και οι λόγοι που θα μπορούσαν να επαναπροσδιορίσουν αυτή την σχέση, κάνοντας την πιο δημιουργική και όχι ανταγωνιστική ή αδιάφορη. Επιπλέον, είναι σημαντικό να διερευνηθούν και συγκεκριμένες πρακτικές, οι οποίες θα συμβάλλουν στον δυναμικό επαναπροσδιορισμό αυτής της σχέσης. Η εστίαση στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα των εφήβων είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς αυτή ενέχει τον χαρακτήρα πρόκλησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

1.1 Η έννοια της ποιμαντικής

Η Ποιμαντική Θεολογία είναι η συγκεκριμένη εκκλησιαστική δράση και αγωγή που ασχολείται με το λειτούργημα και τους τρόπους της πνευματικής καθοδήγησης και ανάπτυξης των μελών της εκκλησιαστικής κοινότητας. Από την ελληνική λέξη «ποιμένας», που σημαίνει «βοσκός», η ποιμαντική θεολογία είναι επίσης γνωστή ως «διαποίμανση». Το εκκλησιαστικό αυτό λείτουργημα επιδιώκει να διαμορφώσει, να οικοδομήσει και να εφαρμόσει στην πράξη τη θεωρία της θεολογίας από τον υπεύθυνο ποιμένα και κληρικό. Η ποιμαντική θεολογία απεικονίζει και οριοθετεί τις πρακτικές καθημερινές δραστηριότητες, τα τμήματα και την αυτοπειθαρχία του εν όψει των διακοπών που έχει επιλέξει. Δείχνει συστηματικά πώς να ορίζονται τα καθήκοντα, οι λειτουργίες και οι ρόλοι ενός κληρικού σύμφωνα με την εν γένει εκκλησιαστική παράδοση. Είναι μια θεολογία η οποία είναι κυρίως ποιμαντική γιατί επικεντρώνεται στην έμπρακτη διακονία και λειτουργία του κληρικού ο οποίος ασκεί το πνευματικό λείτουργημά του εντός της εκκλησιαστικής κοινότητας. Αυτή η ποιμαντική διακονία είναι ταυτόχρονα και θεολογία με την έννοια ότι η θεολογία βιώνεται στην πράξη εντός της εκκλησιαστικής κοινότητας και ζωής (Oden, 1983).

Στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, στο λήμμα «Ποιμαντική», σημειώνεται ότι η λέξη είναι *«ἐπίθετο ούσιαστικοποιηθὲν κατὰ παράλειψη τοῦ ούσιαστικοῦ ἐπιστήμη ἢ διδασκαλία καὶ παράγεται ἐκ τοῦ ρήματος ποιμαίνω καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ ούσιαστικοῦ ποιμήν»*. Η Ποιμαντική χαρακτηρίζεται ως κλάδος της πρακτικής Θεολογίας (Παπαδόπουλος, 1957, σ. 141). Είναι η θεολογική επιστήμη που *«ερευνά, διδάσκει και εφαρμόζει μετ' επιστήμης και τέχνης, ως*

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

θεωρία και πράξη την ενεργοποίηση των δυνάμεων της Εκκλησίας, για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου» (Σταυρόπουλος, 1997, σ. 21).

Σύμφωνα με τον Γρηγόριο τον Θεολόγο η Ποιμαντική είναι *«τέχνη τεχνῶν και ἐπιστήμη ἐπιστημῶν»*, και αυτό γιατί *«ἄνθρωπον ἄγειν τὸ πολυτροπώτατον ζῶον καὶ ποικιλώτατον»*. Η βάση της ποιμαντικής είναι ολόκληρο το σχέδιο της Θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του ανθρώπου, με αποκορύφωμα την ενσάρκωση του Υιού και Λόγου του Θεού, ως δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδος (Καλλιακμάνης, 2003). Η Ποιμαντική όχι μόνον περιγράφει την ποιμαντική πράξη, αλλά και ερμηνεύει φαινόμενα και γεγονότα της εκκλησιαστικής ζωής και ρίχνει φως στις γενεσιουργές αιτίες τους (Σταυρόπουλος, 1997).

Παλαιότερα ο Καλογεράς (1883) θεωρούσε ότι *«Ποιμαντική είναι η συστηματική υποτύπωση των ὁρῶν και κανόνων, με τους οποίους ο λειτουργός της Εκκλησίας, ο οποίος ενεργεί και πολιτεύεται με την ιδιότητα του πνευματικού ποιμένα, πρέπει να καλλιεργεί στον εαυτό του και στο ποίμνιο που του εμπιστεύθηκε η Εκκλησία τις ευαγγελικές αρετές»*. Κατόπιν ο Μεσολωράς (1911) υπογράμμισε ότι η *«Ποιμαντική είναι η επιστήμη η οποία συστηματικά αναπτύσσει και διατυπώνει τις αρχές και τους κανόνες με τους οποίους ο ποιμένας οφείλει να ποιμαίνει τη λογική ποίμνη του Κυρίου και έτσι να ζει μιμούμενος τον Αρχιποιμένα»*. Τέλος, κατά τον Σταυρόπουλο (1997) η Ποιμαντική είναι η Θεολογική επιστήμη, η οποία ασχολείται με τις αρχές, τις προϋποθέσεις και τις μορφές του ποιμαντικού έργου της Εκκλησίας. Με κατάλληλες μεθόδους συγκροτεί τη γνώση και τη θεωρία της, ερευνά το αντικείμενό της, διδάσκει και προετοιμάζει τους ποιμένες και τους υπεύθυνους συνεργάτες τους στο να αναπτύξουν κατάλληλα και σε όλο το φάσμα τους τις βασικές λειτουργίες της Εκκλησίας, που είναι η μαρτυρία, η λατρεία, η κοινωνία

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

και η διακονία, ενεργοποιώντας τα χαρίσματα του πληρώματος της Εκκλησίας. Ο ίδιος προσθέτει ότι «η Ποιμαντική εστιάζει την προσοχή της κατά κύριο λόγο όχι στον ποιμένα (ποιμενοκεντρική), αλλά στο ποίμνιο (ποιμνιοκεντρική). Η “ποιμνιοκεντρική” νοοτροπία δημιουργεί εκείνες τις προϋποθέσεις για επίτευξη λύσεων στην εποχή μας, που δεν θα μπορούσε να κατορθώσει η “ποιμενοκεντρική” νοοτροπία. Η Ποιμαντική του ενός, αυτή δηλαδή που ενεργείται από έναν ή με κέντρο αυτόν τον ένα, φαίνεται πλέον λιγότερο αποτελεσματική και διέρχεται στις μέρες μας παραδεδεγμένη κρίση. Γι’ αυτό ενδεχομένως συναντά και μεγαλύτερη αποδοχή η πολυδύναμη – πολυπρόσωπη και επικεντρωμένη στη συγκρότηση της ποίμνης Ποιμαντική» (Τεντολούρης, 2018).

Με βάση τα παραπάνω και γενικότερα μέσα από τους διάφορους ορισμούς που έχουν δοθεί κατά καιρούς στο τι είναι Ποιμαντική θα πρέπει να τονιστεί ότι η έννοια του ποιμαντικού έργου άλλοτε εκλαμβάνεται ευρύτερα και περιλαμβάνει όλα τα ιερατικά καθήκοντα των λειτουργών της Εκκλησίας, όπως κήρυγμα, κατήχηση και πνευματική διακυβέρνηση του ποιμνίου και άλλοτε στενότερα, οπότε δηλώνεται, κυρίως, η εκτός λατρείας πνευματική δράση του ποιμένα. Έτσι και η ποιμαντική μπορεί να εκλαμβάνεται με την ευρύτερη ή τη στενότερη έννοιά της, χωρίς κανείς να παραθεωρεί ότι: «η Ποιμαντική ως επιστήμη γίνεται το θεωρητικό όργανο με το οποίο η Εκκλησία πρακτικά συνδέεται με τον κόσμο και τον συναντά με σκοπό τη θεραπεία και τη σωτηρία του. Η Ποιμαντική συντελεί στην επιτυχή δράση της Εκκλησίας προς τον κόσμο με τον εκσυγχρονισμό του έργου της» (Τεντολούρης, 2018).

Ποιμαντική δραστηριότητα μπορούν να αναλάβουν «οι λαϊκοί, οι μοναχοί, οι εφημέριοι, ένας επίσκοπος, ένα μοναστήρι, μία Σύνοδος, που μπορεί να είναι και Οικουμενική». Επομένως, όλο το Σώμα της Ορθόδοξου Εκκλησίας του

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Χριστού, κλήρος και λαός μαζί σε μια αδιάσπαστη ενότητα, είναι φορείς του Ποιμαντικού έργου (Σταυρόπουλος, 1984).

Η ποιμαντική διακονία προκύπτει από την ανάπτυξη κατάλληλων σχέσεων του κληρικού με τους «ποιμενόμενους». Ωστόσο, η ποιμαντική σχέση δεν είναι απλώς αυτή ενός φίλου ή ενός ανθρώπου καλής θελήσεως (αν και τους περιλαμβάνει) αλλά ενός υπεύθυνου πνευματικού διακόνου και φροντιστή. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αποφασίσουμε ποιες είναι οι ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά μιας τέτοιας σχέσης. Εκτός από τον γενικό ρόλο του υπεύθυνου ποιμαντικού ηγέτη, υπάρχουν ειδικοί τομείς ποιμαντικής φροντίδας που απαιτούν εξειδίκευση και γνώση. Χρειαζόμαστε κάποια κατανόηση των στρατηγικών διαποίμανσης για κάθε ηλικία και κοινωνική ομάδα στην εκκλησιαστική ζωή, από τη βρεφική ηλικία έως τους ηλικιωμένους και τους ετοιμοθάνατους. Επιπλέον, πρέπει να εξετάσουμε θέματα όπως το να οδηγήσουμε τους ανθρώπους στην πίστη, να μαθητεύσουμε νεοπροσήλυτους, να αναπτύξουμε μαθήματα βάπτισης και προετοιμασίας γάμου. Τέλος, υπάρχουν ειδικές ποιμαντικές ανάγκες που προκύπτουν από μη συνηθισμένες ποιμαντικές καταστάσεις, όπως η φροντίδα εκείνων που αντιμετωπίζουν σωματικά προβλήματα, ή έχουν προβλήματα ψυχικής υγείας ή αγωνίζονται σε σχέση με τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Η ποιμαντική θεολογία ασχολείται με την εξερεύνηση του τι είναι εξαιρετικό και φυσιολογικό στη ζωή των μελών της Εκκλησίας.

Σε όλα αυτά, αντιμετωπίζονται οι απαιτήσεις από τον ποιμένα για τη διατήρηση μιας αποτελεσματικής και καλά οργανωμένης διακονίας, όπως ζητήματα διαχείρισης χρόνου ή θέματα διαχείρισης και διατήρησης συναισθηματικής και πνευματικής σταθερότητας. Στο έργο αυτό ο χρόνος του ποιμένα είναι περιορισμένος, ωστόσο, πολύ συχνά αναμένεται να είναι διαθέσιμος σε όλους

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

τους επισκέπτες και συνομιλητές του ανά πάσα στιγμή! Πράγματι, μελέτες της εκκλησιαστικής ζωής έχουν δείξει ότι ένα άτομο μπορεί να αναπτύξει ουσιαστικές βασικές σχέσεις με όχι περισσότερα από 150 άτομα. Μια μεγαλύτερη ενορία απαιτεί να μοιράζεται το έργο μεταξύ μιας ομάδας, αλλά ακόμη και σε μια μικρότερη ενορία μπορεί να θεωρηθεί σοφό να υπάρχει μια ομάδα «πρεσβυτέρων» ή το αντίστοιχο τους για να μοιραστεί το πολυεύθυνο ποιμαντικό έργο (Zavala-Pelayo, 2018).

1.1.1 Κυβερνητική και Ποιμαντική

Η κυβερνητική (διακυβέρνηση) μπορεί να οριστεί ως η άσκηση «κυβέρνησης» σε άτομα και συλλογικότητες τόσο μέσω «κυβερνητικών μηχανισμών» όσο και μέσω «μιας σειράς γνώσεων» (Foucault 2007, σ. 108) — ή «υλικών» και «επιστημικών» (Saar 2011, σελ. 39) μηχανισμών - που βιώνουν αντιστάσεις ή ανταγωγές (Foucault 2007, σελ. 201–16), καθώς και ρήξεις και συνέχειες στην ιστορία. Διακυβέρνηση σημαίνει επίσης μια διαφορετική θεωρητική-αναλυτική προοπτική (Dean 2010) για την ανάλυση των κρατών, της κυβέρνησης και της διακυβέρνησης στις σύγχρονες κοινωνίες. Είναι ένας αναλυτικός φακός που αποφεύγει τις παραδοσιακές κρατοκεντρικές κανονιστικές τοποθετήσεις και αντιλαμβάνεται τη δύναμη των σύγχρονων κρατών ως ριζωμένη σε γνωσιολογικά και υλικά θεμέλια, που βρίσκονται πέρα από το αυστηρά πολιτικό πεδίο (Bröckling et al. 2011). Για τον σκοπό αυτό η κυβερνητική χρησιμοποιεί τόσο τεχνολογίες της εξωτερικής κυριαρχίας όσο και «αυτοτεχνολογίες» ή την τεχνολογία των ενσωματωμένων μηχανισμών «μέσω των οποίων ο εαυτός κατασκευάζεται ή τροποποιείται από τον εαυτό του» (Golder 2007, σ. 161).

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

Ο Foucault εντόπισε τέτοια εξωπολιτικά γνωσιακά και υλικά θεμέλια του σύγχρονου κράτους σε διαφορετικούς ιστορικούς σχηματισμούς, που περιλαμβάνουν την πολιτική οικονομία του 18ου αιώνα, τον φιλελευθερισμό και τον νεοφιλελευθερισμό, το στρατιωτικό μοντέλο, την πρώιμη έννοια της αστυνομίας και, όλως παραδόξως, τη «χριστιανική ποιμαντική» (Foucault 2007, σελ. 145).

Ο Foucault περιέγραψε την ποιμαντική ως ένα κυβερνητικό μοντέλο που μπορεί να αναχθεί στα αρχαία ελληνικά εκπαιδευτικά και εβραϊκά ποιμαντικά αρχέτυπα και αποκτά την πιο καθοριστική του διαμόρφωση από τον ευρωπαϊκό Χριστιανισμό (Zavala-Pelayo 2016a). Άρα και η «ποιμαντική» κατά κάποιο τρόπο μπορεί να είναι ένα κυβερνητικό μοντέλο που βασίζεται στον ρόλο του χριστιανού ποιμένα σε σχέση με το «ποίμνιό» του. Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η λεκτική και πρακτική ανάπτυξη μιας διαφορετικής «σωτηριολογίας» ως στρατηγικής κυβερνητικής τελεολογίας (Foucault 2007). Η χριστιανική αυτή ποιμαντική ανέπτυξε επίσης μια σειρά από «κυβερνητικές» αρχές ή ταυτόχρονα πραγματιστικές και επιστημικές στρατηγικές διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, η έννοια της «αμοιβαίας ευθύνης» ή η ευθύνη της κοινότητας να έχει μια καλή μοίρα και η μόνιμη ευθύνη του ποιμένα για ολόκληρη την κοινότητα (Foucault 2007, σελ. 168).

1.2 Ορθόδοξη θεώρηση για την Ποιμαντική

Ο επιστημονικός κλάδος της σύγχρονης ποιμαντικής θεολογίας μελετά τις θεολογικές προϋποθέσεις και τις πρακτικές εφαρμογές του σωτηριολογικού έργου της Εκκλησίας για τον άνθρωπο και τον κόσμο μέσω του Ιησού Χριστού. Η ποιμαντική θεολογία προϋποθέτει ολόκληρο το σώμα της αλήθειας της

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

πίστεως, της λατρείας και της ζωής που γνωστοποιείται στην Εκκλησία μέσω της «εν Χριστώ Ιησού» Αποκάλυψης. Αλλά η δογματική, ηθική, σωτηριολογική και εν γένει θεολογική σύνθεση της ποιμαντικής θεολογίας αντανakλάται στη συγκεκριμένη μορφή του ανθρώπου, καθώς συγκροτείται μέσα σε ολόκληρο το σώμα της αλήθειας που αποκαλύφθηκε «εν Χριστώ Ιησού». Το ανθρώπινο πρόσωπο δεν είναι ούτε σαφές ούτε μονοδιάστατο. Η περί ανθρώπου θεολογική προσέγγιση σχετίζεται άμεσα με το πρόσωπο του Ιησού Χριστού, του Υιού και Λόγου του Θεού, και ταυτόχρονα του δεύτερου Αδάμ, του ενσαρκωμένου Υιού του Θεού, αποκαλύπτοντας τις πολλαπλές έννοιες και διαστάσεις του ανθρώπινου προσώπου. Στο προσκήνιο των αληθειών που αποκαλύπτονται «εν Χριστώ» σχετικά με τον άνθρωπο, το ανθρώπινο πρόσωπο αναγνωρίζεται ως υπαρξιακό μυστήριο (Κορναράκης, 2009).

Εξ άλλου, η χριστολογική εκδοχή διευρύνει περαιτέρω τη μυστική διάσταση του «ανθρώπου». Η εκτίμηση του ανθρώπου στην «εν Χριστώ Ιησού» θεολογία προικίζει ταυτόχρονα επιστημολογικά τον άνθρωπο της ποιμαντικής θεολογίας. Η ποιμαντική θεολογία είναι ένας επιστημονικός κλάδος της ακαδημαϊκής θεολογίας. Από κάθε οπτική γωνία, η επιστημονικότητα της ποιμαντικής θεολογίας είναι αναμφισβήτητη. Η ποιμαντική θεολογία είναι «η τέχνη της τέχνης και η επιστήμη της επιστήμης». Όμως ο επιστημονικός χαρακτήρας της ποιμαντικής θεολογίας έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες. Έχει ένα χαρακτηριστικό, τον ουσιαστικό χαρακτήρα της θεωρητικής υπόθεσης και του έργου της. Ο ίδιος ο Θεός έχει σφραγίσει όλη τη διαδικασία της ανθρώπινης λύτρωσης με αληθινά χαρακτηριστικά. Το ποιμαντικό έργο έχει θεόδοτο χαρακτήρα τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη. Αυτό σημαίνει ότι, όπως κάθε άλλη επιστήμη, οι απολύτως επιστημονικές αρχές της σύνθεσης, της λειτουργίας, των μεθόδων και της ερευνητικής προοπτικής και των στόχων της

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

ποιμαντικής πράξης ισχύουν για ολόκληρο το έργο της ποιμαντικής θεολογίας. Η ποιμαντική θεολογία είναι μια γνήσια επιστημονική λειτουργία, με τις δικές της συγκεκριμένες επιστημονικές αρχές. Με άλλα λόγια, η ιδιαιτερότητα της ποιμαντικής θεολογίας ως επιστημονικής γλώσσας πηγάζει από τις δικές της συνθήκες, τη φύση και τον χαρακτήρα του έργου της (Κορναράκης, 2009).

1.2.1 Ποιμαντική παιδιών και εφήβων

Η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία δεν έχει ακόμη εμβαθύνει βαθιά στη σφαίρα της Ποιμαντικής, ιδιαίτερα όσον αφορά τη φροντίδα των παιδιών και των εφήβων (Κουμαρόπουλος, 2007). Είναι μια πτυχή του Youth Pastoring που παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητη, χωρίς εγχειρίδια ή βιβλιογραφία διαθέσιμα για το θέμα. Αντίθετα, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έχει κάνει σημαντικά βήματα στην έρευνα και τη μελέτη αυτών των θεμάτων. Ως εκ τούτου, η ποιμαντική παιδιών και εφήβων παίζει κεντρικό ρόλο στον συντονισμό και την εξειδικευμένη συμβολή στο ποιμαντικό έργο (Μποζιάμρα, 2009).

Επί αιώνες, η Εκκλησία έχει δώσει προτεραιότητα στην αποστολική και ποιμαντική μέριμνα για παιδιά και εφήβους (Στύλιος, 1999, σελ. 6-7). Οι νέοι συχνά προβληματίζονται από οικογενειακά ζητήματα όπως η ενδοοικογενειακή βία, η φτώχεια και το διαζύγιο των γονέων, καθώς και κοινωνικά προβλήματα όπως ο εθισμός και η ανισότητα. Η ποιμαντική διακονία της Εκκλησίας ασχολείται υπεύθυνα με την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων με διορατική και μεθοδική προσέγγιση, με σκοπό την παροχή πρακτικών λύσεων και την προώθηση της πνευματικής ανάπτυξης των νέων. Η διακονία της νεότητας είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό μέσο ποιμαντικής ωφέλειας. Αντίθετα, είναι

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

μια συλλογή παραδειγμάτων, ενεργειών και πράξεων που εκτείνονται πέρα από τα όρια συγκεκριμένων χρονικών πλαισίων και τοποθεσιών. Οι ποιμένες των νέων ανθρώπων χρειάζεται να ξεπεράσουν τοπικά και χρονικά εμπόδια για να είναι παρόντες σε κάθε πτυχή της ζωής τους, τόσο μέσω των επιτυχιών όσο και των αποτυχιών τους (Devries, 2008).

Για να διαπρέψουν σε αυτόν τον τομέα, οι ποιμένες πρέπει να επιδεικνύουν ηγεσία, προσαρμοστικότητα και ανάπτυξη σε νέα περιβάλλοντα και απρόβλεπτες συνθήκες. Αυτή η ποιμαντική δέσμευση απαιτεί συνεχή προσευχή, αυταπάρνηση και επιμελή εργασία. Η ποιμαντική παιδιών και εφήβων πρέπει επίσης να τείνει στην εσωτερική τους κλήση, εκτός από την άνωθεν κλήση. Ως μέλος της κοινωνίας, ο ποιμένας πρέπει να ακούει, να κατανοεί και να δίνει λύσεις σε καθημερινά προβλήματα, αντί να βασίζεται απλώς σε δεδομένα ήθη και συνήθειες νοοτροπίας ή σε μια σειρά μεθοδολογία επίλυσης προβλημάτων. Οι νέοι έχουν τα δικά τους κριτήρια αξιολόγησης και μεγάλη ενσυναίσθηση. Για αυτό και αναζητούν ποιμένες που να είναι πραγματικά παρόντες, διαθέσιμοι να ακούσουν χωρίς κρίση και να ανταποκρίνονται στις υψηλές προσδοκίες τους. Τελικά, η ποιμαντική παιδιών και εφήβων πρέπει να λειτουργεί ως καθημερινός οδηγός για τα παιδιά, οδηγώντας τα προς την ασφαλή αγκαλιά του Χριστού και της Εκκλησίας, ενδυναμώνοντας την πνευματική αυτή σχέση μαζί τους (Houston, 2009).

Ο στόχος της ποιμαντικής φροντίδας για παιδιά και εφήβους είναι να τονίσει τη σημασία της κοινοτικής διαβίωσης και τη συνειδητοποίηση ότι κανείς δεν μπορεί να πλοηγηθεί στη ζωή μόνος του. Η ποιμαντική στην Εκκλησία επιδιώκει να εξυπηρετήσει την ομάδα των νέων ανθρώπων με τρόπο που να προωθεί τη συνεργασία και συναντίληψη αντί του ανταγωνισμού. Ο απώτερος στόχος της ποιμαντικής διακονίας της νεολαίας είναι να εμπνεύσει τους νέους

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

και τις οικογένειές τους να ζουν όπως ο Χριστός. Αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω ενός προγράμματος πνευματικής διαμόρφωσης ενηλίκων, αλλά μάλλον με δέσμευση για πνευματική διαμόρφωση και μαθητεία στο σώμα του Χριστού που είναι η Εκκλησία. Ενώ ορισμένοι μπορεί να παρομοιάζουν τους κατηχητές ποιμένες με ψυχολόγους ή προπονητές ζωής (life coach), ο ρόλος τους είναι πραγματικά πνευματικός και απαιτεί υπομονή, αγάπη, φροντίδα, σωστή μαθητεία και υπευθυνότητα απέναντι στα παιδιά. Αυτή η λειτουργία δεν μπορεί να ασκηθεί μέσω της εξουσίας, η οποία δημιουργεί μια διελκυστίνδα μεταξύ των ποιμένων και της νεολαίας. Το κλειδί για την ποιμαντική διακονία για παιδιά και εφήβους είναι η ελαχιστοποίηση του διδακτισμού και η εστίαση σε ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο ζωής (Houston, 2009).

1.2.2 Ποιμαντική της Ελλαδικής Εκκλησίας

Η Εκκλησία μέσα σε αυτά τα δύο χιλιάδες χρόνια στα οποία κηρύττει το μήνυμα του Ευαγγελίου του Χριστού, δεν έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει τους πιστούς. Οι ποιμένες της Εκκλησίας, είτε είναι οι Απόστολοι του Χριστού, είτε είναι οι μεγάλοι Πατέρες της, είτε είναι οι σύγχρονοι Άγιοι του τελευταίου αιώνα, είτε είναι οι ιερείς και οι διάκονοί της, κηρύττουν και πρέπει να κηρύττουν το μήνυμα του Κυρίου, με βάση την παράδοση την οποία λαμβάνουν από τους πνευματικούς “προγόνους” τους. Το κήρυγμα της Αλήθειας δεν μπορεί να αλλάξει στον χρόνο, ακριβώς διότι αυτή η Αλήθεια είναι άχρονη και δεν μπορεί να μεταβληθεί, όπως μεταβάλλεται η κοινωνία των ανθρώπων. Δεν μπορεί να παραλλαχθεί μια παράδοση, η οποία έχει σαν βάση της Αυτόν το οποίο δεν μπορεί να παραλλαχθεί, δηλαδή τον Χριστό. Με βάση λοιπόν τον ίδιο τον Χριστό και το κήρυγμά Του, προχωράει η πορεία της

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Εκκλησίας, όπως ακριβώς την παραλαμβάνουμε από τους “ποιμένες” μας, έτσι και την παραδίδουμε.

Στην Ελλάδα ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, εκκλησιαστικοί παράγοντες διέβλεπαν την ανάγκη κατηχήσεως και θεολογικής μάθησης των παιδιών του δημοτικού και του γυμνασίου, μετά τη διδασκαλία του υποχρεωτικού σχολείου, το οποίο μόνο περιληπτικά μάθαινε στα παιδιά και στους νέους τις αλήθειες της πίστης. Έτσι ο θεολόγος Νικόλαος Δαμάλας στην πραγματεία του Ορθόδοξος Κατήχησις (1877) διαίρεσε τα προβλεπόμενα θρησκευτικά μαθήματα κατήχησης, ακολουθώντας τη φυσική διαίρεση της θεολογίας (εξηγητική, ιστορική, συστηματική και πρακτική) ως εξής:

Α΄ και Β΄ τάξη Δημοτικού: Εισαγωγή στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη

Γ΄ τάξη Δημοτικού: Ιερά Ιστορία

Α΄ και Β΄ τάξη Γυμνασίου: Εκκλησιαστική Ιστορία

Γ΄ τάξη Γυμνασίου: Ορθόδοξος Δογματική, Ηθική και Λειτουργική.

Τα εκκλησιαστικά κατηχητικά σχολεία άρχισαν να εμφανίζονται ως θεσμός από το 1925. Επρόκειτο για μια ιδιωτική πρωτοβουλία. Ιδρυόμενα και διευθυνόμενα από λαϊκούς και κληρικούς και ενισχυόμενα από θρησκευτικές οργανώσεις, όπως η «Ζωή», εξαπλώθηκαν σταδιακά σε όλη τη Ελλάδα. Τα προγράμματα τους ήταν ποικίλα και οι μέθοδοι που ακολουθούσαν διάφοροι, όμως η διδακτική τους ύλη ήταν ακαθόριστη και συνέπιπτε με την διδακτική ύλη των σχολείων. Την ίδια εποχή, παρατηρήθηκε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των διάφορων χριστιανικών σωματείων που ηγούντο στα κατηχητικά σχολεία. Τα κατηχητικά σχολεία όμως δεν δύναται να είναι ιδιωτικά σχολεία. Στο πλαίσιο αυτά, ο ιεροκήρυκας Αρχιμ. Χριστοφόρος Καλυβάς στο έργο του «Τα όπλα της

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Εκκλησίας» τόνισε την ανάγκη της ίδρυσης, διοργάνωσης και ανάπτυξης των κατηχητικών σχολείων, τα οποία τονίζει ότι πρέπει να γίνουν ένα από τα κυριότερα μελήματα της Εκκλησίας γιατί: α) η οικογένεια είτε από άγνοια, είτε από αμέλεια εργάζεται αρνητικά στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού, β) το σχολείο, εστιάζοντας στις εγκυκλοπαιδικές γνώσεις, αδυνατεί να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της χριστιανικής διάπλασης των παιδιών, γ) το παιδί θα χρησιμεύσει ως ζωντανός έλεγχος της ψυχής, έναντι της Εκκλησίας Οικογένειας, και θα λειτουργήσει σαν ένας μικρός απεσταλμένος του Θεού, δ) η κοινωνία, αποτελούμενη από διαφορετικών ειδών ανθρώπους με αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις, ιδέες και αντιλήψεις, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας ηθικοποίησης, αλλά αντιθέτως διαφθείρει τους άπλαστους χαρακτήρες των παιδιών, ε) εισερχόμενο το παιδί στους κόλπους της εκκλησιαστικής κατήχησης θα αποκτήσει τους ηθικούς κανόνες που πρέπει να έχει ως εφόδια ζωής, ώστε να γίνει άξιο μέλος της Πολιτείας, η οποία θα μπορεί να εκλέξει από αυτή την δεξαμενή νέων ανθρώπων τα «εξαρτήματα» του μηχανισμού της και στ) η Εκκλησία θα γνωρίσει τα τέκνα της και κάθε παγερή αδιαφορία και προκατάληψη θα εκμηδενιστεί.

Η μεθοδολογία της κατήχησης είναι τα μέσα που χρειάζονται σε συνδυασμό με το ίδιο το περιεχόμενο της κατήχησης. Έτσι, μέσα και περιεχόμενο της κατήχησης είναι η Αγία Γραφή, τα Πατερικά Κείμενα, οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων, τα Μυστήρια της Εκκλησίας και ό,τι άλλο είναι δυνατόν να εναρμονιστεί ουσιαστικά και μεθοδολογικά με αυτά. Από τη μεθοδολογία του μεσαιωνικού και μετα-μεσαιωνικού παρελθόντος αποκλείονται ο αφόρητος διδακτισμός, η αποστήθιση, η τυπική διαλογική προδιατύπωση, οι αφηρημένες έννοιες και γενικότερα η λογικοποίηση της κατηχητικής διδασκαλίας. Επιπλέον πρέπει να αποκλειστεί η προσφυγή στις παιγνιώδεις μορφές της κατηχητικής

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

διδασκαλίας, η έξαρση του διακοσμητικού στοιχείου του χώρου διεξαγωγής της, ο φραστικός πληθωρισμός και προπάντων η κατήχηση σε συνδυασμό με οποιαδήποτε μορφή σύγχρονης κοσμικής ή θρησκευτικής «ψευδοκουλτούρας», πολιτικοποίησης κ.λπ. Η κατήχηση θα πρέπει να γίνεται με απλότητα, με πληρότητα νοημάτων, με αποσαφήνιση και διευκρίνιση, με βίωση των βασικών αληθειών της χριστιανικής διδασκαλίας, σε σύνδεση με τη λατρεία, με συνείδηση και αξιοποίηση όλων των στοιχείων που κρύβονται στη διδακτική κατήχηση (Γιαγκάζογλου, 2020).

Τέλος θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι α) σε κάθε εποχή, η κατήχηση δεν είναι μια μεμονωμένη διδακτική προσπάθεια. Είναι έργο συνεχόμενο από την Εκκλησία από την αρχή της δημιουργίας της και αποτελεί μια φυσική και αβίαστη διαδικασία. Το Άγιο Πνεύμα με τη χάρη Του φωτίζει τόσο το έργο της κατηχήσεως, όσο τον Κατηχητή και τους κατηχούμενους β) η χριστιανική αγωγή αποτελεί μια συνεχή και δια βίου χριστιανική υπόθεση. Η κατήχηση αντιθέτως είναι εφάπαξ και αποτελεί μια εισαγωγή στον χώρο της πίστεως και της ζωής της Εκκλησίας. Επομένως δεν είναι δυνατόν να εκτείνεται εννέα ολόκληρα χρόνια, όπως γίνεται με τις τρεις βαθμίδες των εκκλησιαστικών κατηχητικών σχολείων σήμερα. Φυσικά η προσπάθεια των κατηχητικών σχολείων φέρεται – χωρίς να είναι όμως– εξολοκλήρου κατηχητική, μια και όχι μόνο η ύλη, αλλά και η φύση της διδασκαλίας τους είναι θρησκευτικο-διδασκτική και όχι αμιγώς κατηχητική. Με αυτή την έννοια είναι απαραίτητος ένα εννοιολογικός διαχωρισμός των δυο αρκετά κοντινών, αλλά διαφορετικών μεταξύ τους μορφωτικών προσπαθειών. Η νέα ορθόδοξη κατήχηση θα πρέπει να λάβει υπόψη της σοβαρά την κατήχηση των εφήβων και των νέων (της πιο δύσκολης δηλαδή ηλικίας), σε μια εποχή που τίποτε δεν φαίνεται να έχει ακλόνητη και σταθερή αξία. Σκοπός της διδασκαλίας της πίστεως θα πρέπει να είναι, η

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

«πιστεύουσα κοινότητα», μέσα από την οποία θα πρέπει να μεταδοθεί στους εφήβους η ζωντανή πνευματική εμπειρία και παράδοση των μελών της, ώστε οι νέοι ως μέλη της Εκκλησίας να οδηγηθούν τόσο στην πίστη «εξ ακοής», όσο και στην πίστη «των χαρισμάτων του Πνεύματος» (Γιαγκάζογλου, 2020).

1.3 Η θρησκευτική πίστη και ταυτότητα

Ο Durkheim (1965) όρισε τη θρησκεία ως «. . . ενοποιημένο σύστημα πεποιθήσεων και πρακτικών σε σχέση με ιερά πράγματα... πράγματα που ξεχωρίζουν και απαγορεύονται –πεποιθήσεις και πρακτικές που ενώνουν σε μια ηθική κοινότητα που ονομάζεται Εκκλησία, όλους όσους προσκολλώνται σε αυτή» (σελ. 47). Η θρησκευτικότητα περιλαμβάνει μια θετική σχέση με μία ή περισσότερες θρησκείες. Η θρησκεία συνεπάγεται ένα σύνολο δογματικών πεποιθήσεων και συμπεριφορών που μοιράζονται σε μια κοινότητα (Jensen, 2021). Η ατομική θρησκευτικότητα είναι ένα πολυδιάστατο κατασκεύασμα, αλλά δεν υπάρχει γενική συναίνεση για τον αριθμό και το νόημα αυτών των διαστάσεων, παρά τις απόψεις για τα τελικά ζητήματα του νοήματος, του σκοπού και του ιερού όντος, που συχνά είναι κεντρικό στοιχείο της προσωπικότητας (Lemos et al., 2019).

Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις μπορούν να κατανοηθούν ως πεποιθήσεις που σχετίζονται με το θείο ή το ιερό. Ο Durkheim ισχυρίζεται ότι τέτοιες θρησκευτικές πεποιθήσεις «εμφανίζουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Προϋποθέτουν μια ταξινόμηση των πραγματικών ή ιδανικών πραγμάτων που αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι σε δύο τάξεις –δύο αντίθετα γένη– που προσδιορίζονται ευρέως από δύο διακριτούς όρους, τους οποίους οι λέξεις βέβηλος και ιερός μεταφράζουν αρκετά καλά. Η διαίρεση του κόσμου σε δύο τομείς, ο ένας περιέχει ό,τι είναι

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

ιερό και ο άλλος ό,τι είναι βέβηλο –αυτό είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της θρησκευτικής σκέψης. Οι πεπιοθήσεις, οι μύθοι, τα δόγματα και οι θρύλοι είναι είτε αναπαραστάσεις είτε συστήματα αναπαραστάσεων που εκφράζουν τη φύση των ιερών πραγμάτων, τις αρετές και τις δυνάμεις που τους αποδίδονται, την ιστορία τους και τις σχέσεις τους μεταξύ τους καθώς και με βέβηλα πράγματα» (Durkheim 1995 , σελ. 34).

Η θρησκευτική ταυτότητα είναι ένας λόγος για τα όρια, τη συγγένεια και την ετερότητα και, ταυτόχρονα, την κάλυψη και την περιεκτικότητα. Η θρησκεία και η ταυτότητα μαζί είναι ένας τρόπος ζωής που σχετίζεται με το ιερό (Werbner, 2009). Για τους πιστούς, η θρησκευτική ταυτότητα περιλαμβάνει μια δεδομένη κατανόηση της σχέσης μεταξύ του ανθρώπου και του ιερού κόσμου, των κτισμένων όντων και του Θεού, και του ιερού και του βέβηλου. Είναι επίσης θέμα ατομικής υποκειμενικότητας (Werbner, 2009). Στις σύγχρονες κοινωνίες, με κοσμικότητα και φιλελευθερισμό, οι ατομικές θρησκευτικές ταυτότητες μπορεί να προσλαμβάνουν διαφορετικές αποχρώσεις, από μια συλλογική βάση σε ατομική και από έναν πρωταρχικό ή κύριο ρόλο σε έναν δευτερεύοντα (Hammond, 1988). Η θεωρία της εκκοσμίκευσης υποστηρίζει ότι ο εκσυγχρονισμός διαβρώνει τη θρησκευτική ταυτότητα και τις παραδοσιακές αξίες, μέσω μιας προοδευτικής επικάλυψης της επιστήμης (εξηγώντας) έναντι της θρησκείας (κάνοντας δεκτό το μυστήριο), παρά τις διαφορές μεταξύ διαφορετικών χωρών (Liquin et al., 2020).

Η θρησκευτική πρακτική είναι επίσης μια πολυδιάστατη κατασκευή (Hill et al., 2000). Οι θρησκευτικές πρακτικές ή η θρησκευτική δραστηριότητα είναι οι συμπεριφορές που εκτελούν οι θρησκευόμενοι ως μέρος της θρησκευτικής τους συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένων τελετουργιών, τελετουργιών και λατρευτικών πρακτικών. Αυτές οι θρησκευτικές πρακτικές συνδέονται

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πραγματικά με τον πολιτισμό (Fox, 2020). Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι πεποιθήσεις που παρακινούν τη θρησκευτική δράση, αποτελώντας φυσικά προϊόντα των ανθρώπινων γνωστικών συστημάτων που λύνουν καθημερινά προβλήματα (Barrett & Lanman, 2008). Οι μελετητές των θρησκευτικών πρακτικών και πεποιθήσεων διακρίνουν μεταξύ δύο ειδών πεποιθήσεων: αντανακλαστικές (συνειδησιακές) και μη αντανακλαστικές ή διαισθητικές πεποιθήσεις (όχι συνειδητές). Σύμφωνα με τον Szocik (2017), οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αποτελούν έκφραση της εξελικτικής προσαρμογής.

Αρκετοί μελετητές βρήκαν διαφορές στα θρησκευτικά φαινόμενα ανάλογα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά (Zheng et al., 2020), πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Cohen et al., 2016) και προσωπικότητα και πολιτικοί παράγοντες (Lee et al., 2018). Αυτοί οι μελετητές διαπίστωσαν ότι ο δεξιός πολιτικός προσανατολισμός συνδέθηκε αρνητικά με την ειλικρίνεια-ταπεινότητα και το άνοιγμα στην εμπειρία και θετικά συνδεόταν με τη θρησκευτικότητα, καθώς η ισχύς αυτών των συσχετισμών διέφερε από χώρα σε χώρα (οι συσχετισμοί θρησκευτικότητας-πολιτικής ήταν ισχυρότεροι σε πιο θρησκευτικές χώρες, ενώ οι συσχετισμοί προσωπικότητας-πολιτικής ήταν ισχυρότεροι σε πιο ανεπτυγμένες χώρες).

Η θρησκευτικότητα μπορεί να εξηγηθεί από τη γνωστική και συναισθηματική αξία που παρέχει η ιδιότητα μέλους σε θρησκευτικές ομάδες, βασισμένη σε ένα σύστημα πεποιθήσεων. Η θεώρηση της διπλής λειτουργίας της θρησκείας ως κοινωνικής ταυτότητας και συστήματος πεποιθήσεων διευκολύνει την καλύτερη κατανόηση της μεταβλητότητας μεταξύ ατόμων και ομάδων (Ysseldyk et al., 2010). Σύμφωνα με τον Erikson (1968), η θρησκεία παρέχει μια υπερβατική κοσμοθεωρία που υποστηρίζει τις ηθικές πεποιθήσεις και τους κανόνες συμπεριφοράς σε μια ιδεολογική βάση, αλλά «οι θρησκευτικές παραδόσεις

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

ενσωματώνουν επίσης αυτούς τους ιδεολογικούς κανόνες σε μια κοινότητα πιστών» (King, 2019, σ. 198). Έτσι, η θρησκευτικότητα μπορεί να θεωρηθεί ως (θρησκευτική) ταυτότητα (Ysseldyk et al., 2010). Επίσης, η θρησκευτικότητα αναφέρεται στις τάσεις των ανθρώπων να δεσμεύονται σε θρησκευτικές πεποιθήσεις, αρχές και δραστηριότητες (Ellis et al., 2019). Αυτό φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι διαστάσεις της θρησκευτικής ταυτότητας, των θρησκευτικών πεποιθήσεων και των πρακτικών είναι οι πιο σχετικές με τη μελέτη της θρησκείας, κάτι που αφορά σε μεγάλο βαθμό τους νέους.

1.4 Η σημασία και ο ρόλος της εκκοσμίκευσης

Η εκκοσμίκευση και η κοσμικότητα είναι έννοιες που έχουν προκαλέσει τεράστιες συζητήσεις στον ακαδημαϊκό χώρο, ειδικά στην κοινωνιολογία, ήδη από την κλασική περίοδο των Μαρξ, Βέμπερ και Ντιρκέμ, αλλά και στη φιλοσοφία, το δίκαιο, την πολιτική και την ανθρωπολογία (Casanova, 2009). Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, αρκετοί μελετητές ανέπτυξαν την έννοια της εκκοσμίκευσης (πχ. Wilson, 1966; Martin, 1978; Dobbelaere, 1981) και προσπάθησαν να εξηγήσουν τη σημασία, την εξέλιξη και τη θέση της στις δυτικές κοινωνίες. Αυτό που έχει περιγραφεί ως η επιστροφή της θρησκείας στα τέλη της δεκαετίας του 1970 οδήγησε σε έντονες συζητήσεις μεταξύ των κοινωνιολόγων της θρησκείας που υποστηρίζουν τη θεωρία της εκκοσμίκευσης. Ένα αποτέλεσμα αυτών των συζητήσεων ήταν η έννοια του μετακοσμικού, που περιγράφει εκείνες τις κοινωνίες όπου αναδύονται άλλες μορφές πνευματικότητας ή όπου η θρησκεία επανέρχεται μετά από μια κοσμική φάση (Marpil et al., 2017; Hashemi, 2017). Υπάρχει, ωστόσο, έντονη κριτική σε αυτό το επιχείρημα και θα μπορούσε να σημειωθεί ότι σε πολλά μέρη του

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

κόσμου, οι κοινωνίες μόλις πολύ πρόσφατα γνώρισαν μια κοσμική φάση. Η Ελλάδα είναι σίγουρα ένα παράδειγμα μεταξύ αυτών των κοινωνιών που πρόσφατα γνώρισαν μια γενικευμένη φάση εκκοσμίκευσης (Sakellariou, 2022).

Η αρχική θέση της θεωρίας της εκκοσμίκευσης ήταν ότι οι θρησκείες θα χάσουν σταδιακά τη δύναμη και τον αντίκτυπό τους, θα ιδιωτικοποιηθούν ή ακόμα και θα εξαφανιστούν μπροστά στις σύγχρονες εξελίξεις στους τομείς της ιατρικής, της επιστήμης και της τεχνολογίας. Η εκκοσμίκευση, ωστόσο, δεν είναι μια μονόδρομη διαδικασία, και αυτό, όπως υποστηρίχθηκε, ήταν το λάθος που έκαναν αρχικά οι φιλόσοφοι και οι κοινωνιολόγοι που συσχέτισαν ντετερμινιστικά τον εκσυγχρονισμό με την εκκοσμίκευση (Davie, 2008). Από αυτή την άποψη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η θέση της εκκοσμίκευσης δεν είναι ψευδής, εκτός εάν οριστεί ως μη αναστρέψιμη. Άλλοι μελετητές του φαινομένου της εκκοσμίκευσης έχουν υποστηρίξει ότι αν και οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν μπορούν να προβλέψουν το μέλλον, η εκκοσμίκευση φαίνεται να είναι μη αναστρέψιμη με βάση τα υπάρχοντα ευρήματα στις δυτικές κοινωνίες, με την Ευρώπη να βρίσκεται στο επίκεντρο των σχετικών συζητήσεων (Davie, 2021).

Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, η εκκοσμίκευση ορίζεται ως μια διαδικασία που οδηγεί στην απώλεια της εξουσίας και της επιρροής που ασκεί η θρησκεία ή η Εκκλησία σε μια κοινωνία, που σημαίνει μια διαδικασία προς τη δημιουργία μιας συνθήκης κοσμικότητας (Demerath, 2007). Με αυτόν τον τρόπο, τα γενικά και υπερβατικά θρησκευτικά συστήματα περιορίζονται στις σύγχρονες λειτουργικά διαφοροποιημένες κοινωνίες σε ένα υποσύστημα δίπλα σε άλλα, χάνοντας τις κυρίαρχες αξιώσεις τους έναντι αυτών των άλλων υποσυστημάτων (Dobbelaere, 2011). Αυτό σημαίνει ότι οι θρησκευτικές αρχές παύουν να ελέγχουν τομείς όπως η πολιτική, η οικονομία, η οικογένεια, η

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

εκπαίδευση, το δίκαιο κ.λπ. (Casanova, 2006). Η εκκοσμίκευση λαμβάνει χώρα διαφορετικά σε διαφορετικές κοινωνίες και περιλαμβάνει μια πλειάδα παραγόντων που δεν κινούνται όλοι προς την ίδια κατεύθυνση (Davie 2021).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΝΕΟΙ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

2.1 Θρησκεία και σύγχρονη εποχή

Το ευρωπαϊκό πλαίσιο στη θρησκεία έχει συχνά χαρακτηριστεί ως ένα πλαίσιο αδυσώπητης εκκοσμίκευσης, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων (Voas, 2009). Οι νέοι είχαν ιστορικά χαμηλότερα επίπεδα θρησκευτικής συμμετοχής από τους ηλικιωμένους και υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία που να δείχνουν ότι οι περισσότεροι νέοι θα γίνουν πιο θρησκευόμενοι αργότερα στη ζωή τους (Voas & Crockett, 2005). Πράγματι, οι Kay και Francis (1996) υποστηρίζουν ότι οι θρησκευτικές συμπεριφορές έχουν εδραιωθεί αρκετά καλά μέχρι τη στιγμή που οι νέοι εγκαταλείπουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, ο Davie (1994, 2000, 2002) παρατήρησε ότι η θρησκευτική πίστη παραμένει υψηλή στην Ευρώπη, ακόμη και όπου η κοινοτική θρησκευτική πρακτική δεν συμβαίνει. Οι Collins-Mayo et al. (2010) έχουν επισημάνει την εμμονή της εξατομικευμένης πρακτικής μεταξύ των νέων. Επιπλέον, όπως υποστήριξε ο Day (2011), οι άνθρωποι συχνά βρίσκουν την αίσθηση του *ανήκειν* σε μια σχεσιακή, ηθική ή/και εθνική θρησκευτική ταυτότητα χωρίς απαραίτητα να την ασκούν κοινοτικά – αυτό που αποκαλείται «πιστεύοντας στο ότι ανήκεις». Ταυτόχρονα, χρειάζεται να είμαστε λίγο προσεκτικοί σχετικά με το υψηλό ποσοστό των νέων που ισχυρίζονται ότι «δεν έχουν θρησκεία». Όπως οι Cheruvallil-Contractor et al. (2013) επισημαίνουν, οι «ρευστές» ή «πολλαπλές» ταυτότητες και οι «πνευματικές» ταυτότητες μπορεί να αποτελούν μέρος των μη θρησκευτικών ταυτοτήτων. Εν τω μεταξύ, το πολιτικό πλαίσιο μιας αναπτυσσόμενης Ευρώπης που αγκαλιάζει σταδιακά τα απομακρυσμένα έθνη και ανοίγει το δικαίωμα εργασίας πέρα από τα εθνικά σύνορα, μαζί με την αυξανόμενη μετανάστευση από όλο τον κόσμο, έχει οδηγήσει σε διαρκώς αυξανόμενη θρησκευτική ποικιλομορφία, ακόμη και σε έθνη με ιστορικά σε μεγάλο βαθμό

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

μονο- θρησκευτικές ταυτότητες (π.χ. Δημοκρατία της Ιρλανδίας ή Σουηδία) (Davie, 2006).

Η αναπαραγωγή του θρησκευτικού αισθήματος μέσα από την εκπαίδευση αποτέλεσε έναν από τους θεμέλιους λίθους διαμόρφωσης της ελληνικής ταυτότητας και συνέχειας. «*Η 'ιεροποίηση' του ελληνικού έθνους με τη συμβολή και παρουσία της θρησκείας και η διαμόρφωση για τον λόγο αυτόν μιας εθνικοθρησκευτικής ιδεολογίας, οδήγησε στην τυποποίηση και προβολή των χαρακτηριστικών της μέσα από τους μηχανισμούς εξάρτησης και αναπαραγωγής της, όπως ήταν η εκπαιδευτική διαδικασία*» (Καρμούζης, 2015:89). Ωστόσο, είναι σημαντικό να σταθεί κανείς στους λόγους που ολοένα και περισσότεροι νέοι μοιάζουν να απομακρύνονται και να αποκτούν κριτική στάση απέναντι στην επικρατούσα θρησκεία στη χώρα μας. Οι εξελίξεις σε κοινωνικό επίπεδο και η παγκοσμιοποίηση έχουν επιφέρει ποικίλες αλλαγές στον τρόπο που τα άτομα και ιδιαίτερα οι νέοι αντιλαμβάνονται την ταυτότητά τους συνολικά και τη θρησκευτική ταυτότητά τους ειδικά. Έχει καταστεί σαφές ότι είναι σημαντικό, να μπορούν όλες αυτές οι αλλαγές να συμβαδίζουν και με τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών και γενικότερα με τον τρόπο που οι νέοι αναπτύσσουν τη θρησκευτική τους ταυτότητα. Ήδη τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί ορισμένες αλλαγές και στη θρησκευτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, ώστε το σχολείο να γίνει πιο ανοικτό, να συμπεριλάβει και μαθητές με διαφορετικό θρήσκευμα και να 'αγκαλιάσει' τη θρησκευτική ετερότητα (Γιαγκάζογλου,2017).

Σημαντική θεωρείται η έρευνα του Σακελλαρίου, η οποία επικεντρώνεται στη στάση των νέων σε σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Κάποια βασικά αποτελέσματα αφορούσαν την απομάκρυνση των νέων από τη θρησκεία ή μία επιδερμική σχέση (δηλαδή μπορεί να δηλώνουν χριστιανοί, αλλά δεν μετέχουν

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

στις αντίστοιχες θρησκευτικές διαδικασίες και στη ζωή της Εκκλησίας), η επιθυμία να αλλάξει το πρόγραμμα σπουδών των Θρησκευτικών, ώστε να είναι πιο συμπεριληπτικό και να μην επικεντρώνεται αποκλειστικά στο Ορθόδοξο δόγμα (Σακελλαρίου, 2021). Ένας από τους λόγους που οι νέοι έχουν απομακρυνθεί από τη θρησκεία είναι, σύμφωνα με τον Σακελλαρίου (2021) ο οπισθοδρομικός χαρακτήρας που παρατηρείται στον λόγο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στη διαφορετικότητα φαίνεται πως δεν συμβαδίζει για τους νέους με τις νέες κοινωνικές αλλαγές και με το πρόταγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η θρησκεία γενικότερα αντιμετωπίζει με πιο αυστηρό τρόπο τις γυναίκες, αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο την έμφυλη ανισότητα, μέσα από κάποιες κοινωνικές παραδοχές και στερεότυπα. Οι νέοι και οι νέες φαίνεται να μη συμφωνούν με αυτές τις παραδοχές, κάτι που συμβαδίζει με τις αλλαγές που έχουν επέλθει τις τελευταίες δεκαετίες και έχουν επηρεάσει τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Έτσι, αν οι νέοι και οι νέες νιώθουν ότι δεν τους εκφράζει ο επίσημος λόγος της θρησκείας τους είναι αναμενόμενο να στέκονται κριτικά απέναντι της. Όπως αναφέρει και η Αλμπανάκη (2021): *«μέσα από διάφορους μηχανισμούς εκπαίδευσης, διαθρησκειακούς διαλόγους και διασυνοριακές πρωτοβουλίες οι νέοι μπορούν να ενδυναμωθούν και να εξοπλιστούν με βελτιωμένες ικανότητες (γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις)»*.

2.2 Η θρησκεία στην ελληνική κοινωνία

Η θρησκεία εξακολουθεί να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη ζωή των Ελλήνων και αποτελεί θεμελιώδες συστατικό της ταυτότητάς τους, ακόμη και όταν εξετάζεται μόνο από πολιτιστική άποψη. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

μια σχετικά ομοιογενής κοινωνία ως προς τη θρησκεία στο παρελθόν, πρέπει να σημειωθεί ότι διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες (μουσουλμάνοι, καθολικοί, εβραίοι, προτεστάντες και άλλοι) έζησαν στην ελληνική κοινωνία για πολλά χρόνια, ακόμη και αιώνες (Clogg, 2002). Ωστόσο, οι θρησκευτικές αυτές κοινότητες δεν ήταν ορατές και δεν αντιμετωπίζονταν ισότιμα από το κράτος (Christopoulos, 1999).

Τα τελευταία τριάντα χρόνια, τρεις εξελίξεις άλλαξαν σταδιακά την προαναφερθείσα ομοιογένεια. Πρώτον, ορισμένα άτομα αλλά και θρησκευτικές και μη θρησκευτικές ομάδες (π.χ. οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, η Ένωση Αθεων Ελλάδος) κέρδισαν τις νομικές μάχες τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων τους (Focas, 2017). Δεύτερον, υπήρξε σημαντική αύξηση στον αριθμό των μουσουλμάνων μεταναστών και προσφύγων. Αν και επίσημα στοιχεία σχετικά με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων δεν συλλέγονται σε απογραφές, υπολογίζεται ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός είναι περίπου 600.000 (Pew Research Center, 2017), ενώ ανεπίσημες εκτιμήσεις ανεβάζουν τον αριθμό αυτό σε περίπου 1 εκατομμύριο.

Τρίτον, η ελληνική κοινωνία αντιμετώπισε αύξηση του αριθμού των ανθρώπων που αποστασιοποιούνται από την ορθόδοξη πίστη και γίνονται άθεοι, αγνωστικιστές και θρησκευτικά αδιάφοροι, οδηγώντας στην ίδρυση της Ένωσης Αθεϊστών Ελλάδος το 2012. Αυτή η αλλαγή έγινε εμφανής σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν πρόσφατα. Σε μια δημοσκόπηση που πραγματοποιήθηκε το 2008 (Public Issue, 2008), το 7% δήλωσε ότι η θρησκεία δεν είναι «καθόλου σημαντική» στη ζωή τους, ενώ το 14% είπε ότι η θρησκεία «δεν είναι τόσο σημαντική». Πιο πρόσφατα (Kapa Research, 2015) το 81,4% αυτοπροσδιορίστηκε ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί, ενώ το 14,7% δήλωσε ότι είναι

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

άθαιοι, αριθμός πολύ μεγαλύτερος από το 1,8% που αναφέρθηκε στη δημοσκόπηση της ίδιας εταιρείας το 2006. Όσον αφορά τη θρησκευτικότητα, φαίνεται επίσης ότι υπάρχει μια σημαντική αλλαγή μεταξύ 2006 και 2015. Ο αριθμός εκείνων που εκκλησιάζονται εβδομαδιαία μειώθηκε από 22,7% το 2006 σε 6,7% το 2015. Το ποσοστό των ανθρώπων που πηγαίνουν μία έως τρεις φορές το μήνα μειώθηκε από 24,6% σε 10% και όσων δεν πήγαν ποτέ (εκτός από γάμους, κηδείες και βαφτίσεις) αυξήθηκε από 6,9% σε 36,7%. Επιπλέον, ο αριθμός των ατόμων που τάσσονται υπέρ του διαχωρισμού της Ορθόδοξης Εκκλησίας από το κράτος αυξήθηκε από 59,2%, το 2006, σε 74,5%, το 2015 (Kara Research, 2015).

Πιο πρόσφατα στοιχεία για τους νέους και τη θρησκεία (Dianeosis, 2022) δείχνουν ότι το 34,2% των νέων μεταξύ 17 και 24 ετών και το 21% αυτών μεταξύ 25 έως 39 ετών απαντούν ότι δεν πιστεύουν στον Θεό. Επιπλέον, σε μια κλίμακα από το 1 έως το 10 –με το 1 να είναι το χαμηλότερο– όταν ρωτήθηκαν πόσο κοντά στη θρησκεία νιώθουν, το 22,1% των νέων από 17 έως 24 ετών απάντησε «1» και το 13,6% απάντησε «2» και «3». Στη δημοσκόπηση του 2020 από το ίδιο ίδρυμα (Dianeosis, 2020), το 27,1% των νέων ηλικίας 17 έως 24 ετών απάντησε ότι δεν πιστεύει στον Θεό και στην έρευνα του 2016 (Dianeosis, 2016) ο αριθμός αυτός ήταν 35,6%. Αυτό σημαίνει ότι τα τελευταία χρόνια, περίπου ένας στους τρεις νέους έχει δηλώσει ανοικτά ότι δεν πιστεύει στον Θεό.

Πέρα από τα παραπάνω, τα πιο πρόσφατα στοιχεία από την Έρευνα για τις Παγκόσμιες Αξίες έχουν δείξει ότι οι νέοι είναι λιγότερο θρησκευόμενοι σε σύγκριση με τους ηλικιωμένους. Για παράδειγμα, το 83,5% των νέων ηλικίας 18–29 ετών απάντησε ότι πιστεύει στον Θεό και το 14% απάντησε ότι δεν πιστεύει, σε σύγκριση με το 96,3% της κατηγορίας +60 που απάντησε ότι πιστεύει στον Θεό και μόνο το 2,5% που απάντησε ότι δεν το κάνει. Επιπλέον,

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

το 69,5% των νέων αυτοαποκαλούνταν ως θρησκευόμενοι, λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη ηλικιακή κατηγορία, και το 15,9% ως μη θρησκευόμενοι, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ηλικιακή κατηγορία (Sakellariou, 2021α).

Παρά τα προαναφερθέντα στοιχεία που δείχνουν ότι ένας αυξανόμενος αριθμός Ελλήνων, ιδιαίτερα οι νεότερες γενιές, αποστασιοποιούνται από τη θρησκεία, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος έχει διατηρήσει την ισχυρή της θέση και τον ρόλο της επιρροής στην πολιτική και σε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας. Ως γνωστόν, το 1833 η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και έγινε εθνική Εκκλησία, η οποία αναγνωρίστηκε επίσημα ως ανεξάρτητη το 1850. Αφενός, το κράτος προστατεύει την Εκκλησία, θεωρώντας την ως προστάτιδα του έθνους κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία (η «μητέρα του έθνους»). Από την άλλη, η Εκκλησία στηρίζει το κράτος σε ιδεολογικά και πολιτικά ζητήματα. Επιπλέον, η Εκκλησία έχει συμβάλει στην αναπαραγωγή ενός δημόσιου λόγου, ο οποίος αποτελείται κυρίως από κριτικές απόψεις και αρνητικές αντιλήψεις για τη Δύση και οτιδήποτε θεωρείται δυτικό (π.χ. Διαφωτισμός, νεωτερικότητα, ατομικισμός και παγκοσμιοποίηση). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιεί αυτόν τον δημόσιο λόγο για να εξυμνεί συνεχώς την Ανατολή και τον πολιτισμό της, δηλαδή τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό (Makrides, 2016).

Σε θεσμικό επίπεδο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι κρατική Εκκλησία (de facto, όχι de jure) και αυτό αποδεικνύεται από την ισχύουσα νομοθεσία, η οποία καθορίζει τις σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και κράτους και το νομικό καθεστώς της Εκκλησίας (Sakellariou, 2014). Σύμφωνα με το τρίτο άρθρο του Ελληνικού Συντάγματος, η επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

Το Σύνταγμα περιλαμβάνει επίσης το εξής προοίμιο: «Εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοούσιας καὶ Ἀδιάρετης Τριάδος». Εξάλλου, στο δεύτερο άρθρο του πρώτου κεφαλαίου του νόμου που περιγράφει το λειτουργικό και διοικητικό πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τη σχέση της με το κράτος (590/1977, ΦΕΚ Α' 146), αναφέρεται emphatically ότι: «*Ἡ Εκκλησία τῆς Ελλάδας συνεργάζεται με τὸ κράτος σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, ὅπως για παράδειγμα ἡ χριστιανικὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας, ἡ θρησκευτικὴ υπηρεσία στο στρατό, τὴν υποστήριξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τῆς οικογένειας· [. . .] τὴν προστασία τῶν ἱερῶν λειψάνων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ χριστιανικῶν μνημείων, τὴν καθιέρωση νέων θρησκευτικῶν εορτῶν καὶ ζητᾶ τὴν προστασία τοῦ κράτους ὅποτε ἡ θρησκεία μας προσβάλλεται*». Μια νομοθετικὴ διάταξη ὅπως ἡ παραπάνω συνοψίζει τις πολὺ στενὲς καὶ προνομιακὲς σχέσεις κράτους καὶ Ορθόδοξης Εκκλησίας σε σύγκριση με ὅλες τις ἄλλες θρησκευτικὲς ομάδες, ἀφοῦ αὐτές οἱ νομικὲς διατάξεις θεσπίζουν προνόμια μόνο για τὴν Ορθόδοξη Εκκλησία (Sakellariou, 2022).

Συνολικὰ, θα μπορούσε να υποστηριχθεῖ ὅτι ἡ Ορθόδοξη Εκκλησία εξακολουθεῖ να παίζει κεντρικὸ ρόλο στην πολιτικὴ με διάφορους τρόπους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ἡ Εκκλησία ἔχει ἀντιδράσει έντονα ἐνάντια σε οποιαδήποτε πολιτικὴ ἀπόφαση θεωρεῖται ἀπειλή για τὴ θρησκεία στην ἐλληνικὴ κοινωνία. Για παράδειγμα, τὸ 2000, μετὰ ἀπὸ πιέσεις ἀπὸ τὴν Ευρωπαϊκὴ Ἐνωση καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχῆς Προστασίας Δεδομένων, ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε να ἀφαιρέσει τὴν ένδειξη τῆς θρησκευτικῆς πίστης ἀπὸ τα δελτία ταυτότητας (Dimitropoulos, 2001). Ἡ Ορθόδοξη Εκκλησία ἀντέδρασε ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀπόφασης, θεωρώντας τὴν ὡς προσβλητικὴ ἐνέργεια κατὰ τῆς ορθόδοξης πίστης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὀργάνωσε μαζικὲς διαδηλώσεις (Molokotos-Liederman, 2007).

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

Μια άλλη υποδειγματική περίπτωση ήταν η άνοδος και η είσοδος στην κυρίαρχη πολιτική σκηνή του νεοναζιστικού κόμματος της Χρυσής Αυγής και η υποστήριξη που έλαβε από ορισμένους εκκλησιαστικούς κύκλους, από το 2010 μέχρι την καταδίκη του κόμματος ως εγκληματικής οργάνωσης από το δικαστήριο το 2020 (Ζουμπουλakis 2013; Papastathis, 2015). Επιπλέον, η συμφωνία για την αυτόνομη μισθοδοσία του κλήρου μεταξύ της αριστερής κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ (Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστερής Συνασπισμού) και του Αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου το 2018, της οποίας ο κύριος στόχος δεν ήταν μονάχα η μισθοδοσία των κληρικών αλλά η επίλυση μιας σειράς ζητημάτων μεταξύ κράτους και Εκκλησίας οδήγησε σε έντονες αντιδράσεις, τόσο σε υψηλό όσο και σε κατώτερο επίπεδο κλήρου, με αποτέλεσμα την οριστική απόσυρση της συμφωνίας. Ο κύριος λόγος ήταν ότι από μεγάλα τμήματα της Εκκλησίας θεωρήθηκε ως μια ακόμη προσπάθεια περιθωριοποίησης της θρησκείας. Η πανδημία του κορωνοϊού ήταν το τελευταίο θέμα που προκάλεσε τεράστιες συζητήσεις στη δημόσια σφαίρα και αντιδράσεις από την πλευρά της Εκκλησίας σε σχέση με τα περιοριστικά μέτρα που αποφάσισε να επιβάλει η κυβέρνηση στη λατρεία (Sakellariou, 2021β). Κατά συνέπεια, είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε πώς οι νέοι αντιλαμβάνονται τον ρόλο της Εκκλησίας και πόσο κρίσιμοι –αν όχι καθόλου– είναι απέναντι στη σχέση της Εκκλησίας με την πολιτική και το κράτος.

2.3 Νέοι και Εκκλησία

Ένα πρώτο στοιχείο που πρέπει να απασχολεί τον θεολόγο ή τον κατηχητή ή έναν κληρικό που απευθύνεται σε νέους είναι η σχέση των νέων με τη θρησκευτική πίστη και ιδιαίτερα με την Ορθόδοξη Εκκλησία, της οποίας την

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πρόταση ζωής εκπροσωπεί. Ασφαλώς οι συνέπειες της νεωτερικότητας έχουν επηρεάσει τόσο την κοινωνία στο σύνολο της όσο και τη νεολαία, που είναι το πιο ευαίσθητο κομμάτι της κοινωνίας μας στις διάφορες αλλαγές που συνέβησαν. Έτσι σε μια σημαντική μερίδα των νέων τη θέση της θρησκευτικής πίστης και των θρησκευτικών αξιών φαίνεται να αντικαθιστούν κάποιες άλλες υλικές αξίες, αξίες προσανατολισμένες στην εφήμερη ευζωία και διασκέδαση. Οι αξίες αυτές αντιπροσωπεύουν το σύνθημα της διαφήμισης «ζήσε τη στιγμή», απόλαυσε κάθε τι που σου προσφέρει ο κόσμος «εδώ και τώρα» χωρίς να περιμένεις. Παρόλα αυτά σε όλες τις έρευνες των τελευταίων 10 χρόνων, βλέπουμε ότι οι νέοι θεωρούν τη θρησκεία πολύ σημαντική. Οι Έλληνες, παρά την εκκοσμίκευση της κοινωνίας, διατηρούν έντονη θρησκευτικότητα. Η θρησκευτικότητα αυτή είναι βαθιά ριζωμένη και αντέχει στις αλλαγές του χρόνου. Ο υλισμός και ο καταναλωτικός τρόπος ζωής επηρεάζουν τη θρησκευτικότητα αλλά δεν την εξαλείφουν. Αυτό δε σημαίνει ότι ο Ελληνορθόδοξος πιστός βιώνει τη θρησκευτική του πίστη ως προσωπική αναζήτηση στον χώρο των μεταφυσικών ερωτημάτων. Η θρησκευτικότητα του είναι περισσότερο μέρος της πολιτιστικής και της εθνικής του ταυτότητας. Γι' αυτό και αυτή η τοποθέτηση του δεν συνεπάγεται και έναν αντίστοιχο τρόπο ζωής. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για μια θρησκευτικότητα η οποία αποδεικνύεται πάντα και στον καθημερινό τρόπο ζωής. Φαίνεται, λοιπόν, ο τύπος του ελληνορθόδοξου βιώνει την πίστη ως προστασία και παρηγοριά ζωής και λιγότερο ως υποχρέωση δέσμευσης σε κάποιους κανόνες ζωής. Γι' αυτό και η στάση ζωής, οι αντιλήψεις του και οι δεσμεύσεις απέναντι στους κανόνες της Εκκλησίας παραμένουν αρκετά χαλαρές.

Κάθε άτομο χρειάζεται να ενεργεί μαζί ως ομάδα (Levesque et al., 1990). Η ομάδα πρέπει να γνωρίζει και να ενδιαφέρεται για την κατάσταση της ομαδικής

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

προσπάθειας στο σύνολό της – επίσημος ορισμός του τι θα μπορούσε να σημαίνει για μια ομάδα να δεσμεύει από κοινού έναν κοινό στόχο και να διερευνήσει πώς αυτές οι κοινές δεσμεύσεις σχετίζονται με τις ατομικές δεσμεύσεις των μελών της ομάδας. Στη συνέχεια εξετάζουν την περίπτωση της κοινής πρόθεσης, όπου ο εν λόγω στόχος περιλαμβάνει την εκτέλεση κάποιας ενέργειας από την ομάδα. Και στις δύο περιπτώσεις, η θεωρία διατυπώνεται σε μια λογική γλώσσα πεποιθήσεων, δράσης και χρόνου που χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως για να χαρακτηρίσει την ατομική δέσμευση και πρόθεση. Η δε πρόθεση είναι η επιλογή της δέσμευσης (Levesque, et al., 1990).

Η δέσμευση συνδέεται εν μέρει με τη διατήρηση του νεαρού ενήλικα στην Εκκλησία και αξίζει να μελετηθεί. Η ανάλυση της έρευνας θρησκευτικής ταυτότητας και επιρροής του 1996 δείχνει ότι διαφορετικοί κοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις με ανόμοιους τρόπους. Στην πραγματικότητα, πολλοί μελετητές έχουν εξετάσει ποιοι παράγοντες, ιδιαίτερα στην οικογενειακή ζωή και στη μετάδοση αξιών, διαμορφώνουν τη θρησκευτική δέσμευση των νέων και των νεαρών ενηλίκων (Perkins, 1987). Μελέτες των επιπτώσεων της ενοριακής εκπαίδευσης στη θρησκευτική δέσμευση των νέων (πχ. Himmelfarb et al., 1997; Lazerwitz, 1995) θεωρούν ότι η ενοριακή εκπαίδευση αυξάνει τη θρησκευτική δέσμευση. Ωστόσο, μετά από ενοριακή εκπαίδευση, προκειμένου να αποφευχθεί ο γονικός έλεγχος, κάποιοι νεαροί ενήλικες εγκατέλειψαν το σχολείο ή έγιναν αποστάτες. Άλλες μελέτες έχουν επικεντρωθεί λιγότερο στη θρησκευτική δέσμευση και θρησκευτικότητα και πιο άμεσα στο ζήτημα της θρησκευτικής διατήρησης. Η έρευνα των Argyle και Beit-Hallahmi (1975) για τη διατήρηση της θρησκευτικής παράδοσης παρατήρησε ότι οι περισσότεροι έφηβοι ακολουθούν τις θρησκευτικές παραδόσεις των γονιών τους. Οι πρώιμες

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

γονικές επιρροές προβλέπουν το παρόν επίπεδο δέσμευσης των νέων στην Εκκλησία (Parker et al., 1979). Ένας αφοσιωμένος Χριστιανός είναι κάποιος που είναι αφοσιωμένος πιστά στην υπόθεση της χριστιανικής πίστης. Η ελευθερία δράσης του είναι περιορισμένη λόγω της δέσμευσής του/της σε έναν σκοπό. Το να είναι αφοσιωμένοι σημαίνει ότι δεν πρέπει ποτέ να εγκαταλείψουν την προσπάθειά τους να υπηρετήσουν τον Θεό ταπεινά, να τα πηγαίνουν καλά με τους άλλους και να έχουν την αίσθηση ότι ανήκουν στην Εκκλησία. Η δέσμευση και η αφοσίωση είναι παράγοντες που μπορούν να προβλέψουν τη διατήρηση των νέων στην Εκκλησία (Dudley, & Wisbey, 2000).

Οι θρησκευτικές αξιολογήσεις και αποφάσεις των νέων υποδηλώνουν ότι προσανατολίζονται στο κριτήριο της αυθεντικότητας, με την έννοια ενός δομικού χαρακτηριστικού της εφηβείας. Ωστόσο, μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε στην ομάδα των νεαρών ενηλίκων έναν προσανατολισμό προς τον κανόνα της αυθεντικότητας ως ηθικό ιδανικό: «να είσαι πιστός στον εαυτό σου» (Taylor 1992, σ. 15) και «σε επαφή με τα ηθικά αισθήματα» (Taylor 1992, σελ. 26) και «αρχές» (Varga 2012, σελ. 2). Ο Taylor (1992, σ. 22) διακρίνει μια αυτοπραγμάτωση που συνοδεύεται από δέσμευση για μια αιτία που υπερβαίνει τον εαυτό από αποκλίνουσες μορφές αυθεντικότητας, δηλαδή ναρκισσιστικές και εγωκεντρικές μορφές στις οποίες εργαλειοποιούνται οι προσωπικές σχέσεις. Εκτός από τη δέσμευση για έναν σκοπό, ο κανόνας της αυθεντικότητας δείχνει επίσης ένα «εσωτερικό βάθος» του ατόμου, καθώς και την προσπάθεια να πραγματοποιηθούν οι «εσωτερικές διαθέσεις, κλίσεις και ικανότητες» ενάντια σε μια συγκεκριμένη αντίσταση, ακόμη και «όπου οι συνθήκες του παρασκηνίου το καθιστούν απίθανο στην αρχή» (Gärtner & Hennig, 2022). Ο Varga (2012, σ. 121) διατυπώνει μια παρόμοια έννοια: «η αυθεντικότητα συνδέεται με τον (ολόψυχο) τρόπο με τον οποίο συμμετέχουμε

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

στη ζωή μας, ενσωματώνοντας τη ζωή μας μέσω έργων που εγκρίνουμε ολόψυχα», όπου καταλαβαίνει το «ολόψυχα» ως «εμπλοκή σε ένα «έργο» που είναι κεντρικό στην κατανόηση του εαυτού κάποιου», και αυτό με τρόπο που «το να το προδώσει θα σήμαινε επίσης ότι προδίδει τον εαυτό του» (Varga, 2012, σελ. 85).

Η έννοια της αυθεντικότητας ως ηθικού ιδεώδους αντικατοπτρίζεται σε εμπειρικά ευρήματα που δείχνουν ότι υπάρχει μια διαγενεακή συνέχεια «ηθικών και ηθικών προσανατολισμών αξίας» ανεξάρτητα από την πανταχού παρούσα χαλάρωση των θρησκευτικών δεσμών (Bengtson & Zuckerman, 2018, σ. 270). Μπορούμε να παρατηρήσουμε έναν ισχυρό προσανατολισμό προς τις αξίες και το κοινό καλό μεταξύ των νέων ανεξάρτητα από τον θρησκευτικό τους προσανατολισμό (Gärtner, 2021). Η ικανότητα να υπερασπίζεται κανείς τις φιλοκοινωνικές αξίες και να δεσμεύεται «ολόψυχα» σε έναν σκοπό που υπερβαίνει τον εαυτό μπορεί να αναχθεί σε εμπειρίες κοινωνικοποίησης (Varga, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΞΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ

3.1 Νέα μέσα επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν τους νέους. Εύκολα θεωρείται ότι οι νέοι επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι περισσότεροι από αυτούς περνούν πολύ χρόνο στα κινητά τους τηλέφωνα και τους υπολογιστές. Πολλοί είναι επηρεασμένοι από την κουλτούρα του ηλεκτρονικού παιχνιδιού. Επηρεάζονται επίσης από την pop μουσική και πολλές άλλες πτυχές της τρέχουσας μουσικής κουλτούρας. Ωστόσο, είναι πολύ δύσκολο να μετρηθούν αυτές οι επιρροές. Σε σχετικές έρευνες σε νέους για τα επίπεδα εμπιστοσύνης τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, γενικά έχουν δείξει ότι προσεγγίζουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με υγιή σκεπτικισμό (Reid, 2011). Θεωρούν τους εαυτούς τους προορατικούς, χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να επικοινωνήσουν προσωπικά θέματα, αντί να επηρεάζονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πράγματι, οι νέοι συχνά βλέπουν τους εαυτούς τους ως δρώντα άτομα καθώς διαπραγματεύονται τον κόσμο και δημιουργούν τις προσωπικές τους βιογραφίες και την κοινότητά τους, παρά ως άτομα που διαμορφώνονται από τον κόσμο.

Ωστόσο, οι νέοι γνωρίζουν πολλές επιρροές πάνω τους και είναι αρκετά εύκολο να ρωτήσουμε τους νέους για τέτοιες επιρροές, όπως συνέβη στις έρευνες του Putting Life Together. Ακριβώς μέσω των ερευνών μεταξύ 2011 και 2016, οι μαθητές παρουσιάστηκαν με έναν αριθμό επιρροών και τους ζητήθηκε να βαθμολογήσουν καθεμία από αυτές σε μια κλίμακα από το 1 έως το 10 ως προς τον βαθμό που πίστευαν ότι τους επηρέασε στη σκέψη τους για τη ζωή. Αυτό

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

το υλικό δημοσιεύτηκε στο *Educating for Purposeful Living in a Post-Traditional Age* (Hughes, 2017).

Η επικράτηση των μέσων ενημέρωσης στην καθημερινή ζωή έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά και οι έφηβοι περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους. Η κατανάλωση και η διαπερατή διάσταση των μέσων ενημέρωσης (βλ. π.χ. Lundby 2009, Lynch et al. 2012) βρίσκεται στο επίκεντρο της καθημερινής μας ζωής: στο σπίτι, στο σχολείο και στη δουλειά. Την τελευταία δεκαετία το περιβάλλον των μέσων επικοινωνίας και ενημέρωσης αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς. Οι συνήθως κοινόχρηστες, οικογενειακές συσκευές πολυμέσων –όπως η τηλεόραση, το τηλέφωνο και ο υπολογιστής– έχουν αντικατασταθεί με πολλές ιδιωτικές, προσωπικές συσκευές πολυμέσων. Η πρόοδος είναι εξαιρετικά γρήγορη τα τελευταία δέκα χρόνια και σήμερα το κινητό τηλέφωνο αποτελεί κεντρικό εργαλείο επικοινωνίας, ψυχαγωγίας και αναπαράστασης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μεταξύ των εφήβων. Η ανάπτυξη έχει επίσης ιδιωτικοποιήσει τις συνθήκες υπό τις οποίες τα παιδιά και οι νέοι περνούν τον χρόνο τους. Ο μετασχηματισμός και η χρήση των συμβόλων των θρησκευτικά κυρίαρχων αφηγήσεων (π.χ. Hjarvard 2008, Clark 2007, Day 2012, Hoover 2008) και ο αντίκτυπος της ανταπόκρισης του κοινού είναι ένας τομέας ενδιαφέροντος για τα ιδρύματα που διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην παιδική ηλικία και τη ζωή των νέων. Οι ηθικές αφηγήσεις εντοπίζονται γενικά στη θεσμική θρησκεία. Αυτές οι βασικές αφηγηματικές δομές (Hjarvard 2008: 158–68) διαμορφώνονται από και μέσα στα μέσα ενημέρωσης και μοιράζονται τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε τοπικό επίπεδο. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων και κοινωνικών αναπαραστάσεων και θεσμών συζητείται, διαπραγματεύεται και εκπροσωπείται σε δημοφιλή πολιτιστικά προϊόντα, όπως μουσική, τηλεοπτικές εκπομπές, ταινίες, παιχνίδια, περιοδικά

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

και το περιεχόμενο ψηφιακών περιβαλλόντων για επικοινωνία και ψυχαγωγία. Η παραγωγή και διανομή της ψυχαγωγίας και της pop κουλτούρας είναι διακρατική και οι ερμηνείες εξαρτώνται από τους όρους αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμων και πολιτιστικών, ιστορικών, ιδεολογικών και θρησκευτικών θεσμών.

Ο αντίκτυπος των νέων μέσων επικοινωνίας και διασκέδασης στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων έχει προκαλέσει ουτοπικούς και δυστοπικούς ισχυρισμούς όπως διατυπώνονται από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και τους ενδιαφερόμενους φορείς. Από τη δεκαετία του 1990, ορισμένοι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής αλλά και γονείς επαίνεσαν το Διαδίκτυο για την ενθάρρυνση της συνεργατικής και κοινωνικής μάθησης και έχουν νομιμοποιήσει τη χρήση του. Υπογραμμίζουν τις δυνατότητες των νέων μέσων για την ανάπτυξη εργαλείων μάθησης που είναι καλά προσαρμοσμένα με τις γνωστικές ικανότητες των νέων, τη δημιουργία κοινοτήτων οικοδόμησης γνώσης και κοινές βάσεις δεδομένων (π.χ. Wikipedia) (Hoadley & Kali 2019). Αντίθετα, οι μεταβαλλόμενες αυτές τεχνολογικές συνθήκες έχουν θορυβήσει άλλους γονείς και εκπαιδευτικούς που έχουν αναπτύξει μια σκεπτικιστική ή περιστασιακά δυστοπική, προσέγγιση για τον αντίκτυπο των νέων μέσων στους νέους. Για αυτούς τους εκπαιδευτικούς, τα νέα μέσα επικοινωνίας καταπατούν τον δάσκαλο ως αρχή και αποσπούν την προσοχή από τη σχολική εργασία (Collins & Halverson 2018).

Άλλες ενστάσεις και (απο)νομιμοποιήσεις των ενδιαφερομένων έχουν να κάνουν με τα διαχρονικά προβλήματα της ενσωμάτωσης της τεχνολογίας στη θρησκευτική πράξη. Η εβραϊκή υπερροθόδοξη κοινότητα είναι γνωστή για τον εγκλωβισμένο πολιτισμό της και την επιφυλακτική της προσέγγιση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (συμπεριλαμβανομένης της συνολικής απαγόρευσης της

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

τηλεόρασης) (Golan & Campbell 2015). Από τη δεκαετία του 1990, οι υπερροθόδοξοι (Χαρέντι) ηγέτες έχουν μιλήσει για τις πιθανές «νάρκες ξηράς κατά μήκος της λεωφόρου πληροφοριών» (Herman 1995). Παρουσιάζουν το Διαδίκτυο ως μια σαηνευτική πύλη προς την αμαρτία και την πλεονεξία, της οποίας οι χρήστες παραβιάζουν τα κοινοτικά πρωτόκολλα και τους τρόπους ζωής. Προειδοποιούν ότι μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση του διαχωρισμού μεταξύ θρησκευτικού και κοσμικού που μπορεί τελικά να καταστρέψει την ευσέβεια. Θεωρούν τα νέα μέσα ως αντίθετα με τα βασικά τους ιδανικά. Επομένως, η εύκολη ή ακούσια πρόσβαση σε ανεξέλεγκτο κοσμικό και αμαρτωλό διαδικτυακό περιεχόμενο θεωρείται εξαιρετικά προβληματική και η χρήση του διαδικτύου περιορίζεται στις ανάγκες βιοπορισμού κάποιου (Mishol-Shauli et al. 2019).

Ωστόσο, ενώ τα θρησκευτικά ιδρύματα βασίζονται συχνά στη συνέχιση της θρησκευτικής πράξης και των παιδαγωγικών μεθόδων, η εμφάνιση δημοφιλών μορφών μέσων ενημέρωσης έχει οδηγήσει ιστορικά τους θρησκευτικούς ηγέτες να αποδεχτούν ή ενστερνιστούν αυτές τις τεχνολογίες ως τρόπο προσέγγισης των οπαδών τους και διάδοσης της πίστης σε νέα περιβάλλοντα. Η Αγία Έδρα ενσωματώνει τον κινηματογράφο και τα μέσα ενημέρωσης ήδη από τη δεκαετία του 1920 και έχει δημοσιεύσει παπικά διατάγματα που νομιμοποιούν αυτή την προσέγγιση (Golan & Martini, 2018). Ομοίως, οι χαρισματικοί ευαγγελιστές αγκάλιασαν τον «τηλε-ευαγγελισμό» ως βασικό μέσο πολύ πριν από την άνοδο και ραγδαία ανάπτυξη του Διαδικτύου, προσελκύοντας εκατομμύρια πιστούς και τροφοδοτώντας μαζικές μετατροπές, κυρίως στη Νότια και Βόρεια Αμερική (πχ. Lehmann 2013).

Αν και μελέτες έχουν υπογραμμίσει τη δυνατότητα των εργαλείων των μέσων επικοινωνίας και ενημέρωσης να γεφυρώσουν το χάσμα πιστών-κληρικών, να

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

διευκολύνουν τις προσπάθειες χαρισματικών ιεροκήρυκων και να αναπτύξουν αντίστοιχη θρησκευτική ηγεσία, με εξαίρεση την Καθολική Εκκλησία, έχει δοθεί λιγότερη προσοχή στη διαδικασία νομιμοποίησης. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις μη συγκεντρωτικές θρησκείες, όπου οι κληρικοί αγωνίζονται να αποκτήσουν επιρροή και θέση, και αναζητούν αποδεκτά μέσα για να προσεγγίσουν το ποίμνιό τους. Επιπλέον, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στα επίσημα εκπαιδευτικά ιδρύματα απαιτεί σαφώς υψηλά επίπεδα νομιμοποίησης. Κάθε μορφή θρησκευτικής πίστης έχει αναπτύξει μια διαδικασία νομιμοποίησης για να αγκαλιάσει τις νέες τεχνολογίες, εν μέσω παραδοσιακών μορφών μετάδοσης πληροφοριών και της απειλής έκθεσης των πιστών σε μια παγκόσμια θρησκευτική αγορά που διευκολύνεται από το Διαδίκτυο. Η νομιμοποίηση κάνει κάτι αποδεκτό ή κανονιστικό σε έναν δεδομένο πληθυσμό. Η νομιμότητα μπορεί να θεωρηθεί ως η αντίληψη ότι οι ενέργειες μιας οντότητας είναι επιθυμητές και κατάλληλες μέσα σε μια κοινωνική κατασκευή κανόνων, αξιών και πεποιθήσεων

Οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) προκαλούν θρησκευτικούς κοινωνικούς θεσμούς και οργανισμούς. Οι ιδέες και οι πληροφορίες κοινοποιούνται απευθείας στους πιστούς μέσω κινητών τηλεφώνων και διαδικτύου, χωρίς γραφική μεσολάβηση. Αυτή η πρώτη πρόσβαση στην πληροφορία απειλεί θεμελιώδη στοιχεία του κοινωνικού ελέγχου, της φύλαξης πληροφοριών και της κοινωνικοποίησης που προωθούνται από θρησκευτικούς θεσμούς και κοινοτική ηγεσία, ιδιαίτερα σε κοινωνίες που τονίζουν την ευσέβεια και την κοινωνικά προσανατολισμένη συμπεριφορά ως τρόπο ζωής. Υπό αυτές τις συνθήκες, θα μπορούσε κανείς να περιμένει την απόλυτη αντίσταση και την απονομιμοποίηση των νέων μέσων. Αντίθετα, οι θρησκευτικοί ιστότοποι αυξάνονται μεταξύ των πιστών σε

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

οργανωμένα και σε νέα θρησκευτικά κινήματα. Μελέτες έχουν δείξει ότι για τα θρησκευτικά κινήματα, τα νέα μέσα έχουν γίνει ένα εργαλείο για την ενίσχυση της ταυτότητάς τους, αντί να την εμποδίζουν. Ωστόσο, υπάρχει έλλειψη έρευνας για τα πρότυπα νομιμότητας που διευκολύνουν τη χρήση των νέων μέσων και την εμφύτευσή τους σε ευαίσθητα κανάλια πολιτισμικής συνέχειας, όπως η επίσημη κοινωνικοποίηση των νέων (Golan & Don, 2022).

3.2 Η επιρροή της οικογένειας και η εκκοσμίκευση

Τα εμπειρικά ευρήματα δείχνουν ότι η θεσμική θρησκευτικότητα και η θρησκευτική πρακτική μειώνονται σταθερά στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες από τη δεκαετία του 1960 (Voas & Chaves, 2016). Υπάρχει κάποια συμφωνία μεταξύ των μελετητών ότι η πτώση της θρησκευτικής πρακτικής και της πίστης που βασίζεται στην Εκκλησία οφείλεται σε γενεαλογικό αποτέλεσμα: κάθε διαδοχική γενιά είναι λιγότερο θρησκευόμενη από την προηγούμενη, με τον αριθμό των μη θρησκευόμενων ανθρώπων επομένως να αυξάνεται. Η συνέπεια είναι ότι όσοι δεν ανήκουν πλέον σε καμία θρησκεία ούτε πρέπει να το δικαιολογήσουν ούτε να υπολογίζουν με κοινωνικά μειονεκτήματα (Gärtner, 2022). Σε αυτό το πλαίσιο, «δεν υπάρχουν πλέον μη θρησκευτικοί λόγοι για να είσαι θρησκευόμενος» (Luhmann, 2002, σελ. 136). Μπορούμε να μιλήσουμε για μια προοδευτικά εκκοσμιευμένη κοινωνία στην οποία, αν και εξακολουθούν να παίζουν ρόλο, η θρησκεία και η πίστη γίνονται μια επιλογή που απαιτεί δικαιολόγηση (Taylor, 2007).

Γενικά, η εμπειρία κοινωνικοποίησης ενός ατόμου στην οικογένεια θεωρείται κρίσιμη για την απόκτηση θρησκευτικών και κοσμικών αξιών, πεποιθήσεων και πρακτικών (Smith et al., 2014). Ειδικά οι δυτικές κοινωνίες έχουν δει απότομη

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πτώση τις τελευταίες δεκαετίες στη θρησκευτική κοινωνικοποίηση, η οποία βασίζεται όλο και περισσότερο στη γονική επιλογή (Stolz et al., 2016; Voas & Doebler, 2011). Καθώς η θρησκευτική κοινωνικοποίηση δεν μπορεί πλέον απλώς να περιμένει ότι θα χαιρετιστεί με συναίνεση, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι μη θρησκευόμενοι γονείς είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικοί στη μετάδοση των πεποιθήσεών τους, ενώ η μετάδοση της θρησκείας απαιτεί συγκεκριμένες συνθήκες και ανάλογη προσπάθεια (Bengtson & Zuckerman 2018).

Η αλλαγή των αξιών είναι το κλειδί για την κατανόηση της παρακμής της θρησκευτικής κοινωνικοποίησης στις οικογένειες. Είναι πάνω από όλα αξίες όπως η αυτοπραγμάτωση, η αυτο-ανάπτυξη και η εξατομίκευση που έχουν διαμορφώσει τη γονεϊκότητα ήδη από τη δεκαετία του 1960, και αυτό βρίσκεται σε μια ορισμένη σχέση έντασης με τη μετάδοση της θρησκευτικής πίστης (Pickel, 2022). Η ανατροφή της γενιάς των millennials λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της πεποίθησης ότι η θρησκεία πρέπει να επιλέγεται ελεύθερα και όχι να επιβάλλεται (Wilkins-Laflamme, 2022). Το παλιό αυταρχικό στυλ ανατροφής των παιδιών έχει αντικατασταθεί από μια μεγαλύτερη αναγνώριση των παιδιών ως ανθρώπων, με τους γονείς να ακολουθούν μια «αφήγηση επιλογής» (Manning, 2015) που περιλαμβάνει την ενθάρρυνση των παιδιών να κάνουν τις δικές τους επιλογές όσον αφορά την κοσμοθεωρία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τις τελετές μετάβασης καθώς και τις θρησκευτικές πρακτικές. Η πολιτιστική αφήγηση προκύπτει από το ιδανικό μιας ατομικιστικής κοινωνίας, αυτή που επιτρέπει σε όλους την ελευθερία να αναπτύσσονται και να εκφράζουν τα εσωτερικά τους όντα (Manning, 2015). Τόσο οι θρησκευόμενοι όσο και οι αλλόθρησκοι γονείς, που συχνά έχουν βιώσει εξαναγκασμό σε θέματα θρησκείας, προσπαθούν να σέβονται την ελευθερία επιλογής των

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

παιδιών παρέχοντάς τους επιλογές (χωρίς όμως να τους δίνουν αυστηρές οδηγίες).

Επίσης, υπήρξε μακρά ιστορία έρευνας σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών και πώς αυτό επηρεάζει τη θρησκευτική κοινωνικοποίηση και τις επιλογές των παιδιών τους. Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος, Darren Sherkat, επισήμανε ότι οι μελέτες έχουν δείξει ότι τα παιδιά είναι πιο πιθανό να υιοθετήσουν τις θρησκευτικές επιλογές των γονιών τους, όταν υπάρχει αρμονία μεταξύ των γονέων στις δικές τους θρησκευτικές αξίες και πεποιθήσεις, έλλειψη γενικής διχόνοιας στο σπίτι και ιδιαίτερα όταν τα παιδιά νιώθουν κοντά στους γονείς τους (Sherkat, 2003). Σημείωσε επίσης ότι οι άνθρωποι τείνουν να επιλέγουν φίλους με παρόμοιες αξιακές προτιμήσεις που στη συνέχεια ενισχύουν αυτές τις αξίες. Τέλος, ανέφερε ότι τα αδέρφια και άλλα μέλη της οικογένειας πέρα από την πυρηνική οικογένεια μπορεί να έχουν κάποια επιρροή, αν και αυτό δεν έχει εξεταστεί μέσω διαχρονικών μελετών (Sherkat, 2003).

Είναι πιθανόν ότι αυτά τα ευρήματα σχετικά με την επιρροή της οικογένειας ισχύουν περίπου για πολλές γενικές αξίες στη ζωή, όπως ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι εμπλέκονται στην κοινωνική δικαιοσύνη ή την κοινωνική ευημερία ή στη στάση τους απέναντι στο περιβάλλον. Ενδεχομένως, πολλές από τις πεποιθήσεις των νέων ανθρώπων για τον Θεό και τη χριστιανική πίστη επηρεάζονται με αυτόν τον τρόπο. Είναι προφανές ότι πολλοί νέοι των οποίων η οικογένεια πήγαινε τακτικά σε εκκλησία είχαν αρκετά διαφορετικές πεποιθήσεις σχετικά με τη χριστιανική πίστη και τη στάση απέναντι στη θρησκευτική εκπαίδευση, σε σύγκριση με νέους που δεν πήγαιναν στην εκκλησία. Έτσι, ο τρόπος με τον οποίο οι νέοι προσεγγίζουν τη θρησκευτική εκπαίδευση και άλλες θρησκευτικές πτυχές της ζωής εξαρτάται σε μεγάλο

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

βαθμό από το οικογενειακό τους υπόβαθρο και τις συμπεριφορές που φέρνουν στο σχολείο.

Παρά την αυξανόμενη σημασία της επιλογής, τα παιδιά αποκτούν στην πρακτική της κοινωνικοποίησης τις οικογενειακές καθώς και τις συλλογικές αυτοεικόνες και κοσμοθεωρίες μιας κοινωνίας (Gärtner, 2021), γεγονός το οποίο επίσης περιλαμβάνει θρησκευτικές αλλά και κοσμικές αξίες. Στη σύγχρονη περίοδο, με την «προσδοκία της αυτονομίας» και την «επιθυμία της για αυθεντικότητα» (Rosa 2010), η φάση της εφηβείας είναι η αποφασιστική φάση της (καθαρής) αυτοθεματοποίησης και αυτοανακάλυψης, όταν το άτομο μπορεί να αμφισβητήσει τις ερμηνείες που έχουν περάσει από την οικογένειά του και καθορίζουν τη δική του θέση. Οι δομές που αποκτώνται στο περιβάλλον προέλευσης εξασθενούν κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, επιτρέποντας στους νέους να δημιουργήσουν τις δικές τους απαντήσεις για μια επιτυχημένη ζωή σχετικά με αξίες, κανόνες και πρότυπα ερμηνείας, ενώ ταυτόχρονα ενσωματώνουν εκ νέου τις ερμηνείες και τις αξίες με τις οποίες κοινωνικοποιήθηκαν, τοποθετώντας τον εαυτό τους αυτόνομα σε σχέση με τον κόσμο (Gärtner, 2022). Καθώς οι νέοι παλεύουν με υπαρξιακά (συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών) ερωτήματα και αναπτύσσουν τις δικές τους ερμηνείες και θέσεις, δημιουργούν και εδραιώνουν την ταυτότητά τους και αποκτούν αυτονομία. Η ταυτόχρονη άνοδος της εκκοσμίκευσης, της πολυφωνίας και της εξατομίκευσης στις δυτικές χώρες από τη δεκαετία του 1960 έχει αποδυναμώσει σημαντικά τις θρησκευτικές ταυτότητες και την παραδοσιακή θρησκευτικότητα (McLeod, 2007). Αυτή η εξέλιξη παρέχει τη δομή του πλαισίου για τους νέους να διατυπώσουν θρησκευτικές ιδέες και πεποιθήσεις, μια δομή στην οποία η θρησκεία εξακολουθεί να είναι μια επιλογή,

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

αλλά ακριβώς μια επιλογή μεταξύ άλλων, και μια που, όπως ο Taylor (2007, σελ. 3) αναφέρει, «συχνά δεν είναι το πιο εύκολο να την αγκαλιάσεις».

Μια διεθνής μελέτη για τους νέους της γενιάς των millennials τονίζει ότι η «αντανακλαστική υποκειμενικότητα» είναι ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό στην ανάπτυξη της ταυτότητας και περιλαμβάνει την πεποίθηση ότι «κάθε άτομο είναι υπεύθυνο για την «κατασκευή του εαυτού του», για τη χάραξη μιας προσωπικής και υπό αυτή την έννοια μοναδική διαδρομή ζωής που μπορεί ή όχι να χαρακτηρίζει τη θρησκεία ως σημαντικό παράγοντα, και αν το κάνει, είναι το άτομο που πρέπει να υιοθετήσει σκόπιμα και αντανακλαστικά αυτή τη θρησκεία με τη μορφή που συμπεραίνει ότι είναι σωστή» (Beyer 2019). Άλλες μελέτες δείχνουν ότι οι θρησκευτικές ταυτότητες και οι ερμηνείες των νέων για τον κόσμο είναι εξατομικευμένες, ποικίλες και υπερβαίνουν τη διχοτομική διάκριση μεταξύ θρησκευόμενων και μη (Gärtner 2021; Nynäs et al. 2022).

3.3 Ο ρόλος των Εκκλησιών

Η Εκκλησία και η χριστιανική πίστη δεν είναι κάτι για το οποίο πολλοί νέοι μιλούν με τους φίλους τους. Πολύ συχνά, τα άτομα δεν γνωρίζουν πού βρίσκονται οι φίλοι τους και ποιες είναι οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Θεωρείται συνήθως ως προσωπικό και οικογενειακό θέμα και όχι κάτι που μπορεί να μοιραστεί με φίλους, εκτός αν έχουν συγκεκριμένη γνώση ότι οι φίλοι τους έχουν παρόμοιες πρακτικές και πεποιθήσεις. Η διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά αναπτύσσουν μια ιδιαίτερη άποψη για τον κόσμο και αναπτύσσουν τις συνήθειες της δημόσιας και ιδιωτικής πρακτικής της χριστιανικής πίστης είναι η κοινωνικοποίηση. Ενώ η οικογένεια και οι γονείς έχουν πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτό, η κοινωνικοποίηση είναι προϊόν της εμπλοκής του παιδιού στις

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

διάφορες διαστάσεις και εκφράσεις της κοινωνίας. Οι Εκκλησίες έχουν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην παροχή μιας γενικής ατμόσφαιρας στην οποία μπορεί να υποστηριχθεί η επιρροή των γονέων και στην οποία τα παιδιά και οι νέοι βρίσκουν μια ομάδα συνομηλίκων που υποστηρίζει επίσης αυτές τις αξίες και τις προοπτικές της ζωής.

Αυτό που δεν αντιπροσωπεύεται καλά στην εν λόγω αντίληψη είναι η επιρροή του πολιτισμού. Η σύγχρονη κουλτούρα των νέων είναι ρευστή, ποικιλόμορφη, περίπλοκη και αβέβαιη. Σε αυτό συμβάλλει σημαντικά και ο ρόλος του Διαδικτύου και των φορητών συσκευών που παρέχουν απεριόριστη πρόσβαση σε άλλους ανθρώπους και τις ιδέες και τις κοσμοθεωρίες τους. Ο Kinnaman πρότεινε ότι τα ψηφιακά μέσα «δημιουργούν ασυνήθιστους περισπασμούς και προσκαλούν [τους νέους] να είναι λιγότερο γραμμικοί και λογικοί στις διαδικασίες σκέψης τους» (Kinnaman, 2011). Από την άλλη πλευρά, ο Kinnaman προτείνει ότι πολλοί έφηβοι και νεαροί ενήλικες αισθάνονται αποξενωμένοι από την οικογένεια, την κοινότητα και τους θεσμούς και θεωρεί ότι ένας σημαντικός παράγοντας είναι ότι πολλά παιδιά γεννιούνται από γονείς που δεν είναι παντρεμένοι (Kinnaman, 2011). Ένας άλλος παράγοντας είναι ότι ο δρόμος προς την ενηλικίωση και την πλήρη ευθύνη είναι τώρα πολύ μεγαλύτερος από ό,τι ήταν πριν από μια γενιά, με πολλούς νεαρούς ενήλικες ηλικίας 30 ετών να μην έχουν εγκατασταθεί κάπου σταθερά ούτε από άποψη κατοικίας, εργασίας ή οικογένειας (Kinnaman, 2011).

Μια σημαντική μελέτη για τον ρόλο που διαδραματίζουν οι τοπικές Εκκλησίες στην προώθηση μιας «ζωτικής χριστιανικής πίστης» πραγματοποιήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες και αναφέρθηκε το 2010 σε ένα έργο με τίτλο «Υποδειγματική Διακονία Νεολαίας». Η μελέτη περιελάμβανε έρευνες και συνεντεύξεις 2250 νέων, 1670 γονέων και 1600 εργαζομένων σε 131 εκκλησίες

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

που κάλυπταν τα περισσότερα δόγματα από την Καθολική Εκκλησία έως τους Βαπτιστές. Το κύριο εύρημα της μελέτης ήταν ότι η αποτελεσματική διακονία για τη νεολαία που οδήγησε στους νέους να δείχνουν μια σειρά από σημάδια ισχυρής χριστιανικής πίστης στη συμπεριφορά και τη στάση τους δεν εξαρτιόταν από συγκεκριμένα προγράμματα ή δραστηριότητες ούτε από την ύπαρξη ηγετών των νέων με συγκεκριμένες μορφές εκπαίδευσης. Μάλλον, είχε να κάνει με την εν γένει χριστιανική και εκκλησιαστική κουλτούρα. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα: Η κοινοτική επίγνωση της συμμετοχής στην παρουσία και τη δράση του Θεού διαποτίζει τις αξίες, τις σχέσεις και τις δραστηριότητες αυτών των Εκκλησιών, δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα, μια κουλτούρα του Πνεύματος εστιασμένη στην αποστολή και τη μεταμόρφωση της ζωής που φαίνεται να τις κάνει επιδραστικές στη ζωή και την πίστη των νέων (Martinson et al, 2010).

Οι ίδιες οι Εκκλησίες είχαν αποτελεσματική χριστιανική εκπαίδευση σχετικά με το τι σημαίνει να είσαι χριστιανός και βοήθησαν τους νέους να εφαρμόσουν αυτή τη γνώση. Έδωσαν έμφαση στην αποστολή και στην κοινωνική υπηρεσία και παρείχαν στους νέους τις ευκαιρίες να την ασκήσουν. Οι νέοι ανέφεραν ότι αυτές οι Εκκλησίες ήταν και ανοικτές στην επικοινωνία και προσέφεραν ένα πεδίο με ενδιαφέρουσες προκλήσεις. Ένιωθαν ότι τους σέβεται και τους υποστηρίζει η κοινότητα της Εκκλησίας. Ενθαρρύνθηκαν να σκεφτούν και να κάνουν ερωτήσεις και αυτές οι ερωτήσεις λήφθηκαν σοβαρά υπόψη. Η ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των γενεών που διαμορφώθηκαν σε αυτές τις κοινότητες είχε ισχυρό αντίκτυπο. Αυτές οι Εκκλησίες ήταν καλές στο να εμπλέκουν τους νέους σε όλες τις πτυχές της εκκλησιαστικής ζωής και τους έδωσαν θετικές εμπειρίες στη λατρεία και σε άλλες δραστηριότητες. Και πάλι, αυτό που ήταν κρίσιμο για τη θετική κοινωνικοποίηση ήταν το περιβάλλον

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

φροντίδας και ενδιαφέροντος στο οποίο οι νέοι ένιωθαν σεβασμό και ανέπτυξαν την αίσθηση ότι ανήκουν, ενώ παράλληλα αναπτύχθηκαν αυθεντικές σχέσεις μεταξύ των νέων και με τους ηγέτες. Οι ηγέτες αυτών των Εκκλησιών έδωσαν καλά παραδείγματα της πρακτικής της πίστης καθώς και της σχέσης με τους νέους με γνήσιο τρόπο και της παροχής υποστήριξης στη διακονία της νεολαίας.

Πολλά από αυτά τα ευρήματα επαναλήφθηκαν στην έρευνα που διεξήχθη από την Ένωση Χριστιανικών Ερευνών το 2014 και το 2015 με περιπτωσιολογικές μελέτες σε 21 Εκκλησίες διαφόρων δογμάτων. Οι ερευνητές υποστήριξαν ότι τα ακόλουθα χαρακτηριστικά ήταν σημαντικά για την αποτελεσματική διακονία της νεολαίας:

1. Οικοδόμηση μιας ατμόσφαιρας στην οποία υπήρχε φροντίδα για τη νεολαία και οικοδόμηση εμπιστοσύνης και κατάλληλων σχέσεων.
2. Μια ισχυρή και θετική πίστη μεταξύ των ηγετών της νεολαίας, ενώ είναι ανοικτοί σε ερωτήσεις και στην εφαρμογή της πίστης.
3. Ισχυρές γέφυρες μεταξύ της νεολαίας, της εκκλησιαστικής κοινότητας και των γονέων, οι οποίες διαμορφώνονται, για παράδειγμα, σε δραστηριότητες μεταξύ των γενιών, όπως ομάδες μουσικής και ιεραποστολών και,
4. Ηγέτες που ήταν ευέλικτοι με πολλές δεξιότητες και καλά οργανωμένοι (Hughes et al., 2010).

Στη διαδικασία ανάπτυξης μιας ισχυρής διαδικασίας κοινωνικοποίησης, πολλοί Χριστιανοί γονείς προσπαθούν να κρατήσουν τα παιδιά τους από αντίθετες επιρροές, διασφαλίζοντας ότι τα παιδιά τους εμπλέκονται μόνο με άλλα παιδιά που έχουν παρόμοιες αξίες και πεποιθήσεις. Εκπαιδεύοντας στο σπίτι ή

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

στέλνοντας τα παιδιά τους σε χριστιανικά σχολεία και διασφαλίζοντας ότι δημιουργούν ισχυρές ομάδες συνομηλίκων στην τοπική Εκκλησία, οι γονείς προσπαθούν να διαμορφώσουν ένα φροντισμένο χριστιανικό περιβάλλον για τα παιδιά τους.

3.3.1 Δράσεις της Εκκλησίας – Ο ρόλος του κατηχητή

Ο χαρακτήρας της χριστιανικής ποιμαντικής και κατήχησης έχει χαρακτήρα «θεανθρώπινο, χριστοκεντρικό και ανθρωποκεντρικό». Όταν ο κατηχητής προσεγγίζει τον έφηβο, θα πρέπει να το κάνει μέσα από μια ανθρωποκεντρική προοπτική, διότι καλείται να σκύψει με αγάπη και προσοχή πάνω από τα υπαρξιακά προβλήματα που τον απασχολούν. Ο στόχος είναι να βοηθήσει το νεαρό άτομο να αντιμετωπίσει τα ψυχοκοινωνικά προβλήματα της ηλικίας του μέσα από μία χριστιανική προοπτική. Εδώ η ποιμαντική πράξη γίνεται πάνω από όλα χριστοκεντρική, εφόσον η κατήχηση που απευθύνεται στους εφήβους και ο στόχος είναι η εν Χριστώ αναγέννηση και λύτρωση τους (Γκίκας, 1997).

Ο κατηχητής συντελεί στην πνευματική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων, πάντοτε μέσα στο ποιμαντικό πλαίσιο της Εκκλησίας και όχι ανεξάρτητος από αυτήν (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2014, σ. 204). Ο κατηχητής είναι αυτός που αναλαμβάνει να κατηχήσει τα παιδιά και τους εφήβους, έχοντας ως «πρότυπο» και «μέντορα» του, τον Μέγα Κατηχητή και Διδάσκαλο Χριστό (Τρεμπέλας, 1970, σ. 33). Ο Χριστός, ο οποίος περιέθαλψε τους δώδεκα μαθητές «ὡς ὄρνις τὰ νοσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτερύγας», ήταν ένας ολιστικός κατηχητής, διότι όταν έκανε κατήχηση δε διαχώριζε το περιεχόμενο από τη διαδικασία ή τη μεθοδολογία (Gallagher, 1998, σ. 25).

Ο κατηχητής θα πρέπει να διαθέτει κάποια προσόντα, τα οποία είναι «εκ των ων ουκ άνευ» στοιχεία για μία αποτελεσματική κατηχητική διακονία. Ο

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

κατηχητής στην αρχαία Εκκλησία είναι αυτός που ασκεί το ιερό λειτουργήμα της διδασκαλίας του λόγου του Θεού και λαμβάνει και οφφίκιο, το οφφίκιο του κατηχητή κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Οι κατηχητές, που μπορεί να ήταν είτε κληρικοί είτε λαϊκοί, ορίζονταν πάντοτε από τον εκάστοτε επίσκοπο. (Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, 7ος τόμος, Αθήνα 1965, σελ. 446). Ο κατηχητής οφείλει να έχει μια ορθόδοξη και εκκλησιαστική προσωπικότητα. Να ζει και να βιώνει τις αλήθειες της χριστιανικής πίστεως, να ενσαρκώνει τις εντολές του ευαγγελίου, έτσι ώστε να επιβεβαιώνει ότι «τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστι» (Τρεμπέλας, 1970, σ. 33). Με το έργο του διαδηλώνει τη βαθιά αγάπη του για την Εκκλησία μέσα από την ενεργό συμμετοχή του στη λειτουργική ζωή (Infantino, 2009, σ. 12). Ακόμα, οφείλει να αποτελεί ζωντανό μέλος της Εκκλησίας, να είναι μέτοχος της μυστηριακής και λατρευτικής ζωής της, να έχει διάπυρο ζήλο και θέρμη, ακατάπαυστο ενθουσιασμό, να έχει γνώσεις θεολογικές, εκκλησιαστικές, παιδαγωγικές. Επιπρόσθετα, χρειάζεται να είναι πρόσχαρος, μακρόθυμος, να τον συντροφεύει η προσευχή και η άσκηση (Τρεμπέλας, 1970, σ. 33), να είναι ψυχολογικά ώριμος, αληθινός αναζητητής και ιεραπόστολος των νέων (Καψάνης, 1970, σ. 66), να διακρίνεται για την πνευματική του πειθαρχία, ώστε να μπορεί να την καλλιεργήσει εξίσου στα παιδιά (Susanne, 1989, σ. 73). Μια σημαντική προσδοκία του είναι να καλλιεργήσει τη συνύπαρξη, την τέχνη του σχετίζεσθαι με τους άλλους, να αποκτήσουν δηλαδή την πεποίθηση τα παιδιά και οι έφηβοι ότι «άξιζε να υπάρξουμε για να συναντηθούμε» (Ρίτσος, 1938).

Ο κατηχητής πρέπει να είναι «ποιητής» και «καλλιτέχνης», για να μπορεί να βοηθεί τα παιδιά και τους εφήβους να μεγαλώνουν στην πίστη του Χριστού, όπως οι καλλιτέχνες οι οποίοι είναι άνθρωποι που φτιάχνουν σχέσεις και βοηθούν τους άλλους ανθρώπους να δημιουργήσουν καινούριες (Gallagher,

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

1998, σ. 12). (Πορφυρίου, 2015). Ο κατηχητής πρέπει να συμμετέχει στην αποστολή της διδασκαλίας του επισκόπου του (Simon, 1978, σ. 66) και να διακατέχεται από την αγάπη του Χριστού και την επιθυμία να μοιραστεί αυτήν την αγάπη με τα παιδιά (Infantino, 2009, σ. 10). Με το να είναι η κατήχηση καλλιτεχνική, βοηθεί να γίνει και λυτρωτική (Johnson, 1989, σ. 142).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΠΙΣΤΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

4.1 Το πλαίσιο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Η παγκοσμιοποίηση και οι διαρκείς μετακινήσεις πληθυσμών αναδεικνύουν τη θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα και γεννούν νέες απαιτήσεις στην εκπαιδευτική θεωρία και πράξη όλων των μαθημάτων που διδάσκονται στα ελληνικά σχολεία, όπως και στο μάθημα των Θρησκευτικών (ΜτΘ). Την ίδια ώρα η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της ρομποτικής θέτουν τον νέο άνθρωπο μπροστά σε νέες συνθήκες, της τεχνητής νοημοσύνης και της ψηφιακής επικοινωνίας, που αλλάζουν πλήρως τα περιβάλλοντα διαβίωσης, και οπωσδήποτε εκείνα της μάθησης. Τα φαινόμενα αυτά δημιουργούν ένα πολυπολιτισμικό και πολυ-θρησκευτικό περιβάλλον, το οποίο η θρησκευτική εκπαίδευση (ΘΕ) καλείται και επιδιώκει να λάβει υπόψη, ακριβώς γιατί αποτελεί συστατικό στοιχείο της επιστημολογίας της. Το ζήτημα, βέβαια, της ύπαρξης του ΜτΘ στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση είναι αντικείμενο επεξεργασίας από πολλά επιστημονικά πεδία, όπως η Θεολογία, η Κοινωνιολογία, οι Επιστήμες Αγωγής κ.ά., και απασχολεί ιδιαίτερα την κοινωνία, την Πολιτεία, την Εκκλησία, τις θρησκευτικές κοινότητες και σχετικούς κύκλους (π.χ. Νομικούς κύκλους, Ένωση Άθεων κ.ά.). Η κριτική γύρω από το ΜτΘ –από τη δεκαετία του 1970 και μετά, ειδικότερα στην Ελλάδα– επικεντρώνεται κυρίως σε νομικά θέματα, καθώς σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο για την Εκπαίδευση (1566/85) το μάθημα σκοπεύει στην ανάπτυξη της «πίστης» στην «ορθόδοξη χριστιανική παράδοση». Φαίνεται δηλαδή να έχει έναν σαφή ομολογιακό χαρακτήρα και για πολλούς Έλληνες θεωρείται ότι έχει κατηχητικό σκοπό. Αυτό επιβεβαιώνει και το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣΤΕ) με ένα σύνολο πρόσφατων αποφάσεων (2018-19).

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Ωστόσο, η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΗΕ, 1948) αναγράφει με σαφήνεια στα άρθρα 2 και 18 το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία μέσα σε πλαίσιο κατανόησης, ανεκτικότητας και σεβασμού, ενώ στο άρθρο 26, που αφορά στην εκπαίδευση, τονίζεται η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Επιπλέον, η α΄ παράγραφος του άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Συμβούλιο της Ευρώπης, 1950) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι κάθε άτομο δικαιούται ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και των εκδηλώσεων θρησκείας ή πεποιθήσεων που εξωτερικεύονται μεμονωμένα, συλλογικά, κατ' ιδίαν, μέσω της λατρείας, της παιδείας και της άσκησης θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. Όλα τα Ελληνικά Συντάγματα, από το 1975 έως και σήμερα κατοχυρώνουν τη θρησκευτική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, στο σημερινό Σύνταγμα, στο άρθρο 16, παρ. 2, που αναφέρεται στην Παιδεία, δηλώνεται χαρακτηριστικά: «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες» (Βουλή των Ελλήνων, 2010). Το σημείο που αναφέρεται στην ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης έχει γεννήσει, εδώ και δεκαετίες, αντιγνώμεις και τριβές σχετικά με το πώς ερμηνεύεται και πώς θα μπορούσε αυτό να επιτευχθεί. Αποκορύφωμα οι πρόσφατες αποφάσεις του ΣΤΕ (660/2018, 926/2018, 1749/2019, 1750/2019), που ρητά προσδιορίζουν τη θρησκευτική συνείδηση ως ορθόδοξη –παρόλο που από τα πρακτικά του 1975 φαίνεται ότι εσκεμμένα αφαιρέθηκε ο προσδιορισμός– και γέννησαν νέες αντιδράσεις από νομικούς, πολιτικούς και επιστημονικούς κύκλους. Ωστόσο, η θρησκευτική εκπαίδευση μέχρι και σήμερα είναι υποχρεωτική στην Ελλάδα, για δέκα χρόνια σχολικής ζωής, σύμφωνα με τον νόμο 1566/1985. Διδάσκεται δύο ώρες στις Γ΄ και Δ΄ και μία ώρα στις Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού, δύο ώρες

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

στις Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου, Α΄ και Β΄ Λυκείου και μία ώρα στη Γ΄ Λυκείου. Στα ΕΠΑΛ διδάσκεται μία ώρα και στις τρεις τάξεις. Η Πολιτεία παρέχει δυνατότητα απαλλαγής για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, χωρίς όμως, μέχρι σήμερα, να υπάρχει εναλλακτικό μάθημα το οποίο να παρακολουθούν όσοι ζητούν εξαίρεση. Για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, που αποτελούν αναγνωρισμένη μειονότητα, προβλέπεται μόνο στα δημόσια σχολεία της Θράκης μια ιδιότυπη Ισλαμική θρησκευτική εκπαίδευση που δεν θεωρείται μάθημα, η οποία δεν βαθμολογείται και διδάσκεται από τους ιεροδιδασκάλους του Ελληνικού Δημοσίου την ώρα του ΜτΘ (Ν. 4115/2013 και Υ.Α. 27147/Α3/27-02-2013).

Είναι σημαντικό να υπάρξει συνεκτίμηση της ποικιλομορφίας που χαρακτηρίζει τη νέα πραγματικότητα στην Ελλάδα, καθώς και των συνθηκών που δημιουργεί, από τη μία, η ύπαρξη «επικρατούσας θρησκείας», σύμφωνα και με το Σύνταγμα, και, από την άλλη, η αναγνώριση της θρησκευτικής ταυτότητας ως στοιχείου γενικότερα της πολιτισμικής ταυτότητας, και, από τη γένεση, κατά τον 19ο αιώνα, του νεοελληνικού κράτους και της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Οι ισορροπίες είναι ευαίσθητες, καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορεί να αδιαφορεί για τις νέες κοινωνικές, θρησκευτικές και εθνικές ομάδες που εισρέουν ή αναπτύσσονται στα σχολεία, ενώ παράλληλα σκοπεύει, με ένα νόμο που συντάχθηκε 35 χρόνια πριν, στην ανάπτυξη της «πίστης στην πατρίδα και την ορθόδοξη παράδοση». Το θέμα είναι πολυπαραγοντικό και δύσκολο, όσο ακόμη η Πολιτεία εμμένει στο παρελθόν και αδυνατεί να αφουγκραστεί το παρόν, τις συνθήκες αυτές που το καθορίζουν και κυρίως το ευρωπαϊκό περιβάλλον, στο οποίο ανήκει η Ελλάδα, και στο οποίο η θρησκευτική εκπαίδευση διαδραματίζει έναν καίριο ρόλο διαπολιτισμικής επικοινωνίας, τουλάχιστον στις χώρες του κέντρου και του βορρά της Ευρώπης

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

(εξαιρούνται σε ένα βαθμό οι χώρες του Νότου, π.χ. Ιταλία, Ισπανία και Κύπρος).

Το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι κατήχηση ή μύηση στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη, αλλά ένα από τα μαθήματα του σχολείου με ιδιαίτερο μορφωτικό και παιδαγωγικό περιεχόμενο. Για τον λόγο αυτό δεν ορίζεται και δεν εποπτεύεται από καμία εκκλησία, δόγμα ή ομολογία, ενώ η διδακτέα ύλη του καθοριζόταν άλλοτε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και τώρα καθορίζεται από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, εποπτευόμενο φορέα του Υπουργείου Παιδείας και το πρόγραμμα σπουδών του αποτελεί νόμο του Κράτους. Ακόμη, ο τρόπος διδασκαλίας και αξιολόγησής του διέπεται από τις παιδαγωγικές και διδακτικές παραμέτρους που ισχύουν για όλα τα μαθήματα του ελληνικού σχολείου. Αν και το νομικό πλαίσιο που διέπει το μάθημα είναι απολύτως σαφές και ξεκάθαρο η πραγματικότητα αυτή συχνά δεν γίνεται αντιληπτή. Δεν είναι σπάνιο πρωτοβουλίες και πρακτικές στη σχολική πράξη να τροφοδοτούν τη δημόσια κριτική δυσχεραίνοντας τη νηφάλια αντιμετώπιση. Ο διάλογος όμως και η κρητική γίνονται μόνο όταν ένα μάθημα του σχολείου είναι έτσι θεσμοθετημένο ώστε να είναι ανοικτό και να αφορά όλους τους μαθητές. Διαφορετικά και εφόσον η πολιτεία δεν σχεδιάζει ούτε εποπτεύει, το μάθημα γίνεται κλειστό και άρα ανεξέλεγκτο. Συνεπώς, απαιτείται άμεσα περαιτέρω αλλαγή του θεσμικού Πλαισίου και της νομιμοποιητικής βάσης του μαθήματος (Γιαγκάζογλου, 2020).

4.1.1 Αλλαγή στο πρόγραμμα σπουδών της θρησκευτικής εκπαίδευσης

Η αλλαγή που προκαλεί η εφαρμογή των νέων προγραμμάτων σπουδών φαίνεται να έχει συντελεστεί με τη δημοσίευση των κειμένων των

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

προγραμμάτων σπουδών και των Οδηγών Εκπαιδευτικού. Ουσιαστικά, όμως, η θρησκευτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, βρίσκεται σε διαδικασία αλλαγής, αφού ο σημαντικός παράγοντας αυτής που είναι ο/η εκπαιδευτικός δεν φαίνεται να γνωρίζει ποια είναι ουσιαστικά η καινοτομία των νέων προγραμμάτων σπουδών και πόσο αυτή επηρεάζει το περιεχόμενο του μαθήματος, αν θα είναι χριστιανικό ή πολυθρησκειακό ή αν θα είναι ομολογιακό ή μη ομολογιακό. Από τη μελέτη των νέων προγραμμάτων σπουδών διαπιστώνουμε ότι η αλλαγή βρίσκεται στη φιλοσοφική βάση και στον παιδαγωγικό προσανατολισμό των προγραμμάτων σπουδών που επιδρά σαφώς και στη θρησκευτοπαιδαγωγική προσέγγιση τους και όχι τόσο στο περιεχόμενο. Και αυτή είναι η καινοτομία του, διότι όλα τα προηγούμενα προγράμματα σπουδών σχεδιάστηκαν με βάση το περιεχόμενο. Υπάρχουν, βέβαια, πολλές αιτίες που έγινε αυτό στο μάθημα των Θρησκευτικών με βασική την προηγηθείσα σε κάθε περίπτωση θρησκευτοπαιδαγωγική βάση του μαθήματος, η οποία, όμως, δεν συνοδεύεται πάντα με παιδαγωγική έρευνα και ιδιαίτερα γνώση των επιστημών της Παιδαγωγικής. Αλλά δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε τη γενικότερη εμμονή στο περιεχόμενο της ελληνικής εκπαίδευσης, που αφορά όλα τα γνωστικά αντικείμενα και εδράζεται στην ιδεαλιστική θεώρηση της παιδείας (Χατζηγεωργίου, 2012, σσ. 136-7) και σαφώς στον σκληρό συμπεριφορισμό, και στην καλύτερη περίπτωση τον γνωστικισμό, που υπηρετούν σε αυτή την περίπτωση τη μαθησιακή διαδικασία.

Το μάθημα των Θρησκευτικών (ΜτΘ) είναι ένα από τα υποχρεωτικά μαθήματα του Προγράμματος Σπουδών του ελληνικού σχολείου. Όπως όλα τα μαθήματα, εφαρμόζει τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης, έχει ως στόχο τη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών, συμβάλλοντας με τις γνώσεις που παρέχει στην κριτική ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

μαθητών, μέσα από τη γνωριμία του Χριστιανισμού, κατ' εξοχήν της Ορθοδοξίας αλλά και με την ενημέρωση και σπουδή και των άλλων ανά τον κόσμο θρησκευμάτων, λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία και τις μαθησιακές ανάγκες τους. Στοχεύει, ακόμη, στην καλλιέργεια του ήθους και της προσωπικότητας των μαθητών, στον σεβασμό και στη συνύπαρξη με τη θρησκευτική ετερότητα, καθώς και στην έμπρακτη αλληλεγγύη. Το ΜτΘ παρακολουθούν όλοι οι μαθητές, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική τους ταυτότητα, ενώ παρέχεται η δυνατότητα απαλλαγής για λόγους θρησκευτικής συνείδησης στους αλλόθρησκους και ετερόδοξους, εφόσον επιθυμούν. Σύμφωνα με το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, το ΜτΘ αφενός επικεντρώνεται στην επικρατούσα τοπική θρησκευτική παράδοση, δηλαδή στην Ορθόδοξη Χριστιανική, και αφετέρου σε θεμιτό βαθμό διερευνά τις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις του κόσμου, εξασφαλίζοντας στους σημερινούς μαθητές, αυριανούς πολίτες, τα κατάλληλα εφόδια για να ζήσουν αρμονικά στο σύγχρονο σύνθετο κοινωνικό τοπίο.

Από το σχολικό έτος 2016-2017 και μέχρι το 2020-2021 ισχύσαν νέα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου. Τα νέα Προγράμματα Σπουδών (ΠΣ) προχωρούν στην αναβάθμιση του μαθήματος, σύμφωνα με το υφιστάμενο νομικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο, το οποίο δεν καταργούν ούτε ανατρέπουν. Αντίθετα, παρέχουν τον ζωτικό χώρο και προσφέρουν τα διδακτικά υλικά και εργαλεία στον εκπαιδευτικό, για την ανάδειξη του πνευματικού πλούτου και της μορφωτικής δυναμικής που περιέχει το ΜτΘ, με επίκεντρο την Ορθόδοξη Παράδοση και σε διάλογο με τις άλλες θρησκευτικές παραδόσεις και με τον σύγχρονο και ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο μας. Τα νέα ΠΣ, χωρίς να έχουν κατηχητικό ή προσηλυτιστικό χαρακτήρα, οδηγούν στη μελέτη, διερεύνηση, ερμηνεία και κατανόηση της

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

Ορθόδοξης Χριστιανικής Παράδοσης και του θρησκευτικού φαινομένου γενικότερα. Οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν τα προσωπικά βιώματά τους, τα οποία αφορούν στη δική τους θρησκευτική παράδοση ή σε αναζητήσεις, οι οποίες είναι θεμιτές στο πλαίσιο της ηλικίας τους, καθώς επίσης να αναπτύξουν την προσωπική ταυτότητά τους, καλλιεργώντας τη θρησκευτική τους συνείδηση και αποκτώντας εφόδια που θα τους βοηθήσουν να ζήσουν αρμονικά με άλλους ανθρώπους, σε μια εποχή όπου δεν εξέλιπταν οι φανατισμοί και οι προκαταλήψεις, ενώ η αλληλογνωριμία, η αλληλοκατανόηση και η ειρηνική συνύπαρξη είναι επιτακτική ανάγκη.

Τα νέα ΠΣ στα Θρησκευτικά βασίζονται στο ισχύον συνταγματικό και νομικό θεσμικό πλαίσιο και λαμβάνουν υπόψη τις σχετικές αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων και τις επισημάνσεις των ανεξάρτητων αρχών της χώρας. Η τήρηση και εφαρμογή αυτού του πλαισίου τεκμαίρεται τόσο από τους γενικούς σκοπούς και τους ειδικότερους στόχους όσο και από τα επιμέρους περιεχόμενά τους. Κατά την εκπόνησή τους ελήφθησαν υπόψη: Η ελληνική νομοθεσία, οι δεσμεύσεις της Ελληνικής Πολιτείας στις ευρωπαϊκές και διεθνείς συνθήκες και σε συστάσεις – υποχρεωτικού χαρακτήρα– του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και των Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας , καθώς επίσης και οι θέσεις των ανεξάρτητων αρχών για το ΜτΘ. Τα νέα ΠΣ στάθμισαν ακόμη τις θέσεις των Τμημάτων των Θεολογικών Σχολών, άλλων πανεπιστημιακών, συνταγματολόγων, διανοουμένων, της ΟΛΜΕ κ.ά. φορέων για το ΜτΘ. Στο πλαίσιο αυτό, μελετήθηκαν και οι θέσεις των επιστημονικών ενώσεων θεολόγων και εκπροσώπων της Εκκλησίας. Το θρησκευτικό μάθημα στη δημόσια εκπαίδευση θεωρήθηκε συχνά από διάφορες πλευρές ότι είναι μονοφωνικό, κατηχητικό και μονόπλευρο, «ακραία περίπτωση κατηχητισμού και θρησκευτικής ενδογμάτισης στο πλαίσιο των χωρών της

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Ευρωπαϊκής Ένωσης». Για τους λόγους αυτούς, έχει πολλαπλώς αμφισβητηθεί ο υποχρεωτικός χαρακτήρας του μαθήματος με βάση την ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία και έχουν διατυπωθεί προτάσεις για το ζήτημα της διδασκαλίας του (προαιρετικό, με δυνατότητα απαλλαγής, θρησκευολογικό).

Επισημαίνουμε πάντως τη βαρύνουσα θέση των Θεολογικών Σχολών στον δημόσιο διάλογο για το ΜτΘ. Οι Θεολογικές Σχολές έκαναν λόγο για το αναγκαίο άνοιγμα προς τη θρησκευτική ετερότητα με την εισαγωγή θρησκευολογικών αναφορών σε ένα νέο και ανοικτό ΠΣ, «ώστε να αναβαθμιστεί ακόμη περισσότερο το μάθημα των Θρησκευτικών, να εμπλουτιστούν τα αναλυτικά σχολικά προγράμματα με μαθήματα κοινωνικής ηθικής ή ιστορίας των θρησκευμάτων, τα οποία θα μπορούν να παρακολουθούν οι μαθητές στο σύνολό τους ανεξαρτήτως θρησκείας ή ομολογίας». Προς την ίδια κατεύθυνση, το σύγχρονο περιεχόμενο του ΜτΘ «ούτε αποκλειστικά ομολογιακό προσανατολισμό μπορεί να έχει ούτε όμως και αποκλειστικά θρησκευολογικό. Και οι δύο προσανατολισμοί πρέπει να υπάρχουν αναλογικά και σε συνδυασμό, ώστε, εκτός των άλλων, από τη μια από τη μια μεριά να αποφεύγεται ο θρησκευτικός αναλφαβητισμός, ενώ από την άλλη να καλλιεργείται στους μαθητές μια συνείδηση αποδοχής, σεβασμού και ειρηνικής συνύπαρξης με το «διαφορετικό». Τα νέα ΠΣ στα Θρησκευτικά έλαβαν σοβαρά υπόψη τις εν λόγω θέσεις. Από τη στάθμιση των εν λόγω θέσεων τεκμαίρεται ότι σε ένα πλουραλιστικό και δημοκρατικό σχολείο και μάλιστα στο πλαίσιο της σύγχρονης συνείδησης της ευρωπαϊκής πολιτισμικής πραγματικότητας είναι ανάγκη το ΜτΘ να σέβεται έμπρακτα και σε όλα τα περιεχόμενα και τις διαδικασίες του τη θρησκευτική ετερότητα.

Επιπλέον τα νέα ΠΣ έλαβαν υπόψη τον εδώ και καιρό επιχειρούμενο διάλογο για το ΜτΘ στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα και γενικότερα στην ελληνική

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

κοινωνία. Επιπρόσθετα, έλαβαν υπόψη τις ευρωπαϊκές και ελληνικές εξελίξεις για τον χαρακτήρα και τους προσανατολισμούς της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η επισκόπηση των ευρωπαϊκών εξελίξεων, κυρίως αυτών που επιχείρησαν την υπέρβαση της κλειστής κατηχητικής θρησκευτικής εκπαίδευσης, η διερεύνηση των σχετικών αποτελεσμάτων από την εφαρμογή συγκεκριμένων τύπων του ΜτΘ, η παρακολούθηση των ελληνικών εξελίξεων γύρω από το ΜτΘ και η ανάδειξη των συγκλίσεων ή αποκλίσεων τους με τις ευρωπαϊκές, καθώς και με τα σύγχρονα σε σχέση με τη θρησκευτική εκπαίδευση ρεύματα αποτέλεσαν βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των νέων ΠΣ στα Θρησκευτικά. Στο πλαίσιο αυτό, με την εφαρμογή των νέων ΠΣ θεσμοθετείται πλέον η διαφοροποίηση από την κατήχηση, η οποία για λόγους θεολογικούς, από όλες τις πλευρές και ιδιαίτερος από την Εκκλησία, αναγνωρίζεται ως δικαίωμα, αρμοδιότητα και ποιμαντικό καθήκον της Εκκλησίας, και συνακόλουθα αναδεικνύεται και ισχυροποιείται ο γνωστικός/μορφωτικός χαρακτήρας του ΜτΘ, το οποίο διευρύνει τους ορίζοντές του και εκφράζει μια σύγχρονη πλουραλιστική προσέγγιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, συγκλίνοντας και με ευρωπαϊκές επιλογές. Στις αρχές του 21ού αιώνα το μάθημα βρίσκεται μπροστά σε μια πρόκληση: να ισχυροποιήσει τα εκπαιδευτικά του θεμέλια, να διευρύνει το πεδίο μελέτης στο οποίο εργάζεται και τον ορίζοντα της διερεύνησης που υλοποιεί, υπερβαίνοντας την όποια στενή κατηχητική φυσιογνωμία του και απευθυνόμενο σε όλους τους μαθητές του ελληνικού σχολείου που το παρακολουθούν, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική ή μη δέσμευσή τους. Οι διδάσκοντες εκπαιδευτικοί το ΜτΘ, δάσκαλοι στην πρωτοβάθμια και θεολόγοι στη δευτεροβάθμια, έχουν την ετοιμότητα να αναγνωρίσουν πως αυτό το αίτημα κατά κανένα τρόπο δεν αντιφάσκει προς την Ορθόδοξη Χριστιανική άποψη για την πίστη και την εκπαίδευση.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

Τα νέα ΠΣ θεμελιώνονται σε στέρεα επιστημονική και παιδαγωγική βάση. Έχουν πλούσια και επίκαιρη σκοποθεσία. Οδηγούν σε ένα πολυτροπικό περιβάλλον μάθησης, μέσα από την αξιοποίηση δημιουργικών τεχνικών μάθησης και με την παρουσίαση άφθονων δειγματικών προτάσεων διδασκαλίας. Αυτή είναι η σημαντικότερη διάσταση της αλλαγής που συντελείται. Η επιχειρούμενη παιδαγωγική αναπλαισίωση και, κυρίως, η μεταρρύθμιση της διδακτικής μεθοδολογίας στο ΜτΘ, ώστε να είναι σύγχρονο, ελκυστικό, δημιουργικό και αποτελεσματικό, δεν είναι αποκλειστικότητα του ΜτΘ αλλά αποτελεί παιδαγωγική συνθήκη που λίγο ή πολύ αγκαλιάζει ολόκληρο το σύγχρονο ελληνικό σχολείο, σε ένα εκπαιδευτικό τοπίο που αλλάζει και βελτιώνεται.

Τα νέα ΠΣ έχουν ως πυρήνα μελέτης την Ορθόδοξη πίστη και παράδοση, αποβλέποντας κατ' αρχήν στη δημιουργία ενός στιβαρού μορφωτικού υποβάθρου από την οικεία θρησκευτική παράδοση και στη συνέχεια στη γνωριμία και στον διάλογο με το διαφορετικό, διατηρώντας τις αναγκαίες ισορροπίες ανάμεσα στο οικείο και στο έτερο. Ως προς αυτό το καίριο ζήτημα, δηλαδή ως προς την κεντρική θέση της Ορθόδοξης παράδοσης δεν υπάρχει καμία αλλαγή ως προς τα προηγούμενα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2003 (ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ 2003). Τα Προγράμματα εκείνα, πέρα από την ενημέρωση για την υφή του θρησκευτικού φαινομένου, την ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης και την απόκτηση γνώσεων γύρω από τη Χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση, την καλλιέργεια του ήθους και της προσωπικότητας, με την αξιοποίηση των μορφωτικών αγαθών της Αγίας Γραφής, των Πατέρων και της παράδοσης της Εκκλησίας, εστίαζαν επιπλέον «στην κριτική επεξεργασία των θρησκευτικών παραδοχών, αξιών και στάσεων, στη διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε και παίζει ο Χριστιανισμός στον

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πολιτισμό και στην ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης, στην επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών εκφράσεων της θρησκευτικότητας, στην ανάπτυξη ανεξάρτητης σκέψης και ελεύθερης έκφρασης, στην αντίληψη ότι το αυθεντικό χριστιανικό μήνυμα είναι υπερφυλετικό, υπερεθνικό και οικουμενικό, στην κατανόηση της πολυπολιτισμικής, πολυφυλετικής και πολυθρησκευτικής δομής των σύγχρονων κοινωνιών και στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για διαχριστιανική και διαθρησκειακή επικοινωνία και αλληλογνωριμία». Συνεπώς, τα νέα ΠΣ κινούνται πάνω στις ίδιες βασικές αρχές με τα προηγούμενα, τις οποίες, όπως, εμπλουτίζουν, αναβαθμίζουν και, κυρίως, εφαρμόζουν στην πράξη και όχι στη θεωρία. Σε σχέση με τα παλαιά Προγράμματα, τα διδακτικά θέματα των Θρησκευτικών στα νέα ΠΣ προσεγγίζονται με μια νέα παιδαγωγική λογική και αναδιατάσσονται, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στα παιδαγωγικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, στα βιώματα, στις ανάγκες και στις προσδοκίες των παιδιών. Επισημαίνεται ότι και τα παλαιά Προγράμματα, καθώς και τα αντίστοιχα διδακτικά βιβλία, αντιμετωπίστηκαν τότε από τους ίδιους κύκλους που επικρίνουν σήμερα τα νέα ΠΣ, με εντελώς παρόμοιες επικριτικές κατηγορίες με τα τωρινά Προγράμματα.

Σήμερα, το μάθημα ακολουθεί και τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης, ήτοι να συμβάλλει ώστε οι μαθητές και οι μαθήτριες να καταστούν ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες, που σέβονται τις αρχές της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ειδικότεροι στόχοι του για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο είναι:

- «Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, έχοντας ως γνώμονα το αγιογραφικόβιβλικό της υπόβαθρο, τη δογματική της διδασκαλία, την ηθική της, την εν Αγίω Πνεύματι εμπειρία της, και εν γένει την παράδοσή της, ως

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πνευματικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της Ελλάδας και της Ευρώπης, αλλά και ως ζωντανής πηγής έμπνευσης, πίστης και ηθικής για τον σύγχρονο άνθρωπο.

- Να συνεισφέρει δημιουργικά στην ανάπτυξη και καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης των Ορθόδοξων Χριστιανών μαθητών και μαθητριών, και παράλληλα να συμβάλει στην ολόπλευρη ανάπτυξή τους (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, ψυχολογική, αισθητική, και δημιουργική).

- Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες, ώστε οι μαθητές και οι μαθήτριες να αναπτύξουν ικανότητες και επάρκειες - αλλά και διαθέσεις και στάσεις ζωής - που χαρακτηρίζουν τον θρησκευτικά εγγράμματο άνθρωπο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις της εποχής μας.

- Να παρέχει στους μαθητές και μαθήτριες του Γυμνασίου, σε διακριτές θεματικές ενότητες, ικανοποιητική κατάρτιση για τις εκφάνσεις του θρησκευτικού φαινομένου, δηλαδή τις μεγάλες και ζωντανές θρησκείες του κόσμου, εφόσον αυτές στο πλαίσιό τους, θεωρούνται χώροι έκφρασης πίστης και ορισμένου ηθικού τρόπου ζωής αλλά και σε κάθε περίπτωση αποτελούν πηγές πολιτισμού» (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2020α).

Ειδικότεροι στόχοι για το Λύκειο είναι το μάθημα να συμβάλλει:

- «Στην ανάπτυξη και καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης των ΧΟ μαθητών/τριων, με κριτήριο τη διδασκαλία, τη ζωή και την παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

- Στον θρησκευτικό εγγραμματισμό των μαθητών/τριων, με επίκεντρο τη Βίβλο, τα Δόγματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, την ηθική της διδασκαλία και γενικότερα την εν Αγίω Πνεύματι ζωή και παράδοσή της, όπως έχει διατυπωθεί στο έργο των Πατέρων της και εκφραστεί δια των μνημείων του πολιτισμού. Εν προκειμένω, ο θρησκευτικός εγγραμματισμός αποβλέπει και στην απόκτηση πληροφοριών και γνώσεων για τις θρησκείες του κόσμου σε διακριτές θεματικές ενότητες.
- Στην καλλιέργεια ανθρωπιστικής και Ελληνικής παιδείας, με έμφαση στα μορφωτικά αγαθά που χρειάζεται να ανακαλύψουν οι μαθητές/τριες ως απαραίτητη υποδομή για την ίδια τους τη ζωή.
- Στη γνωριμία και επικοινωνία με τον «άλλον», η οποία αποβλέπει στην καλλιέργεια της ικανότητας για διάλογο και για σεβασμό απέναντι στην ετερότητα.
- Στην κοινωνικοποίηση, όχι ως παθητική υιοθέτηση του κοινωνικού συστήματος, αλλά ως μία διαδικασία εξατομίκευσης, η οποία θεμελιώνεται στη δημιουργική και αμοιβαία σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και την κοινωνική ένταξη (Εκκλησία, παράδοση, πολιτισμός, θρησκευτικές κοινότητες, θρησκευτική πίστη, τοπικές κοινωνίες, έθνος, προσωπικές πεποιθήσεις και αντιλήψεις)» (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2020β).

4.2 Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Σύμφωνα με τον Δεληκωσταντή (2005α), ένας εκπαιδευτικός πρέπει να διαθέτει χριστιανικό και ανθρωπιστικό υπόβαθρο, ευρεία παιδαγωγική γνώση, τεχνολογική επάρκεια, φιλοσοφική κλίση και διαπροσωπικές δεξιότητες, μαζί με

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

το «ήθος του δασκάλου» να μεταδίδει ανθρωποκεντρική εκπαίδευση και να ενσταλάζει αξίες και στάσεις στους μαθητές τους. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας ή της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης θα πρέπει να καλλιεργούν ένα πνεύμα μαθητείας, που σημαίνει διαρκώς να μαθαίνουν και να παραμένουν δεκτικοί σε νέες γνώσεις και μεθόδους διδασκαλίας, ενώ έχουν επίγνωση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο Κογκούλης (2005) υποστηρίζει ότι αυτό το πνεύμα της μαθητείας δεν περιορίζεται από την ηλικία και ότι ο καθένας μπορεί να είναι και εκπαιδευόμενος και δάσκαλος ταυτόχρονα. Σύμφωνα με το Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ το 2013, ένα Μάθημα Θρησκευτικών, που διδάσκεται από ειδικά εκπαιδευμένο δάσκαλο ή καθηγητή, μπορεί να μεταδώσει έναν τεράστιο πλούτο γνώσεων στους φοιτητές. Μπορεί επίσης να τους ενσταλάξει μια αίσθηση πολιτισμικής συνείδησης, αγάπης, ελευθερίας και μια νέα προοπτική για τη ζωή.

Για να είναι ένας θεολόγος ολοκληρωμένος, η εκπαίδευσή του θα πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο τη θεολογική γνώση αλλά και τη φιλοσοφία, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, τη φυσική, τη χημεία και τη βιολογία. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα τις κοσμοθεωρίες και τις βιοθεωρίες άλλων επιστημών και είτε να βρουν κοινό έδαφος είτε να αντιμετωπίσουν επιθέσεις που πηγάζουν από την ιδεολογία και όχι από την επιστήμη. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η απόκτηση αυτής της γνώσης δεν πρέπει να είναι μια μοναχική προσπάθεια. Για να μπορέσει να εφαρμόσει αποτελεσματικά ένα νέο σχέδιο μαθήματος, ένας θεολόγος απαιτεί το ενδιαφέρον του δασκάλου, την κατάλληλη κατάρτιση, το κατάλληλο εκπαιδευτικό και διδακτικό υλικό και επαρκή διοικητική υποστήριξη (Φαράντος, Δογματική και Ηθική Ι, 1983, σελ. 198· Παγκρήτιος Σύνδεσμος Θεολόγων, 2013, σ. 157).

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Στις μέρες μας το μάθημα των θρησκευτικών βρίσκεται μπροστά σε μία κρίσιμη καμπή. Είναι ανάγκη να ισχυροποιήσει τα επιστημονικά θεολογικά και εκπαιδευτικά του θεμέλια να διευρύνει το πεδίο μελέτης στο οποίο εργάζεται και τον ορίζοντα της μαθησιακής διερεύνησης που υλοποιεί. Ωστόσο προκύπτει το ερώτημα αν μπορεί να ανασυγκροτηθεί και να απευθύνεται σε όλους τους μαθητές του ελληνικού σχολείου που το παρακολουθούν ανεξάρτητα από τη θρησκευτική ή μη δέσμευσή τους. Οι εκπαιδευτικοί διδάσκοντες και θεολόγοι έχουν την ετοιμότητα να αναγνωρίσουν ότι αυτό το αίτημα δεν αντιφάσκει προς την Ορθόδοξη χριστιανική θεώρηση για την πίστη και την εκπαίδευση (Γιαγκάζογλου, 2020).

Οι αποφάσεις του ΣΤΕ συνιστούν όντως οπισθοδρόμηση αφού καθιστούν αντισυνταγματικά όλα τα προγράμματα σπουδών του μαθήματος των θρησκευτικών από τη μεταπολίτευση και μετά. Την επιστροφή αυτή στα πρότυπα της δεκαετίας του 50 θα την χρεωθούν αργά ή γρήγορα όχι μόνο η εκπαίδευση αλλά και η εκκλησία και η Θεολογία εφόσον θα δεχτούν τα αδιέξοδα και τις συνεπακόλουθες επιπτώσεις αυτής της οπισθοδρόμησης, οι οποίες θα είναι ορατές στο επίπεδο της ποιότητας της θεολογικής και ποιμαντικής κατάρτισης των στελεχών της εκκλησίας και των θεολογικών σχολών. Η απόφαση του ΣΤΕ χρειάζεται να συζητηθεί πιο πέρα από την υποτιθέμενη νομική θεώρηση της γιατί σε αυτήν υπολανθάνει και ένα πλήθος άλλων ζητημάτων που δεν ανήκουν στο πεδίο της νομοθεσίας αλλά αποτελούν αντικείμενο ευρύτερου επιστημονικού διαλόγου της Θεολογίας, της παιδαγωγικής και των άλλων ανθρωπιστικών, νομικών και κοινωνικών επιστημών που σχετίζονται με την εκπαιδευτική θεωρία και πράξη. Έχοντας υποκαταστήσει το ρόλο των θεολογικών σχολών της εκκλησίας καθώς και των

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

θεσμοθετημένων γνωμοδοτικών εκπαιδευτικών οργάνων του Υπουργείου Παιδείας με την εν λόγω απόφαση μάλλον επέλεξε να καθορίσει και να ελέγξει δικαστικά το ίδιο περιεχόμενο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο δημόσιο σχολείο αποδεχόμενο πλήρως τις αιτιάσεις και τις κατηγορίες μιας συντηρητικής ομάδας και δεσμεύοντας κατά αυτόν τον τρόπο την ασκούμενη εκπαιδευτική πολιτική αλλά και αυτό καθαυτό το δημόσιο σχολείο (Γιαγκάζογλου, 2020).

Οι συνέπειες μιας τέτοιας προστατευτικής δικαστικής παρέμβασης μπορεί να αποβούν μοιραίες όχι μόνο γιατί υπονομεύουν ουσιαστικά το ίδιο το μάθημα των θρησκευτικών αλλά σταδιακά ενδέχεται να οδηγήσουν σε συρρίκνωση τις θεολογικές σπουδές της χώρας μας. Η απομόνωση και ο περιορισμός του μαθήματος των θρησκευτικών σε ένα είδος στενής ομολογιακής ταυτότητας η οποία δεν διαλέγεται, μπορεί να περιθωριοποιήσει την παρουσία της ορθόδοξης εκκλησίας και της ορθόδοξης θεολογίας στον δημόσιο χώρο, στην εκπαίδευση, στην κοινωνία, στις επιστήμες, στον πολιτισμό. Ωστόσο σε μία δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία, σε ένα σύγχρονο σχολείο ανοιχτών οριζόντων σε μία διαλεγόμενη με το σύγχρονο πολιτισμό Θεολογία δεν υπάρχουν αδιέξοδα παρά μόνο γόνιμες και δημιουργικές προκλήσεις για την υπέρβαση τους (Γιαγκάζογλου, 2020).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΟΙ ΝΕΟΙ ΕΧΟΥΝ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΙΣΤΗ

Στην ορθόδοξη η μικρότερη μονάδα εκκλησιαστικής ζωής είναι η ενορία. Μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία ακολουθείται μία πολυδιάστατη και πολυμορφική ποιμαντική, η οποία περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα της ζωής ενός προσώπου και της κοινωνίας των ανθρώπων γενικότερα. Υπάρχει ποιμαντική πρόσωπο με πρόσωπο, ποιμαντική επί μέρους ομάδων ή κατηγοριών ανθρώπων, ποιμαντική δομών, θεσμών και του γενικότερου περιβάλλοντος. Υπάρχει Ποιμαντική γάμου και οικογένειας, Ποιμαντική αστική, Ποιμαντική λειτουργική, Ποιμαντική των μεταναστών και Ποιμαντική της νεότητας. Αναμφίβολα, η ποιμαντική των νέων, ιδιαίτερα όσον αφορά τη διδασκαλία των παιδιών και των εφήβων, αποτελεί πρόκληση για τις ποιμαντικές ευθύνες της Εκκλησίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι τόσο στην εγχώρια όσο και στην ξένη βιβλιογραφία, υπάρχει συναίνεση ότι δεν έχει δοθεί επαρκής μελέτη και προσοχή, παρά τον αριθμό των παιδιών σε κάθε ενορία (Stoudenmire, 1979). Ως εκ τούτου, εγείρεται το ερώτημα εάν υπάρχει κρίση στις κατηχητικές προσπάθειες της Εκκλησίας.

Η νεανική ποιμαντική είναι μια απαιτητική προσπάθεια που απαιτεί από τους ποιμένες να προσαρμοστούν, να αναπτυχθούν και να οδηγήσουν σε απρόβλεπτα περιβάλλοντα. Για να εκπληρώσουν αυτό το ευγενές έργο, οι ποιμένες πρέπει να διαθέτουν ακατάπαυστη προσευχή, θέρμη, αυταπάρνηση και αταλάντευτη επιμέλεια (Αρχ. Χριστόδουλος, 1998). Ο ποιμένας των νέων, εκτός από το να ανταποκρίνεται στο θείο κάλεσμα, πρέπει να κατέχει και να καλλιεργεί τακτικά τη δική του έμφυτη κλίση. Ως μέλος της κοινωνίας, πρέπει να ακούει, να κατανοεί και να προσφέρει πρακτικές λύσεις σε καθημερινές αλλά δύσκολες προκλήσεις, αντί να αναλώνεται από κενή ηθικολογία ή μια στείρα προσέγγιση στην επίλυση προβλημάτων. Οι νέοι, που διαθέτουν τα δικά τους

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

κριτήρια αξιολόγησης καθώς και μεγάλη ενσυναίσθηση, μπορούν να διακρίνουν ποιος είναι αληθινά παρών και ανοιχτός στο να ακούει χωρίς κρίση, ενώ συχνά απογοητεύονται όταν οι ποιμένες δεν ανταποκρίνονται στις υψηλές προσδοκίες τους.

Στόχος της κατήχησης για παιδιά και εφήβους είναι η εισαγωγή τους στην Εκκλησία, η ενσωμάτωσή τους στην κοινότητά της, η ενστάλαξη αγάπης και ενότητας και η ενθάρρυνση της πνευματικής ανάπτυξης, ως πρωταρχικός στόχος της Εκκλησίας (Χατζηπαυλίδου, 2020). Δυστυχώς, όμως, οι νέοι τείνουν να δείχνουν αρνητική στάση απέναντι στην εκκλησία και την πίστη γενικότερα. Ιδιαίτερα στον ελλαδικό χώρο, η κατήχηση είναι προβληματική, με τις νέες τεχνολογίες να παίζουν ρόλο σε αυτές τις προκλήσεις. Η χρήση τεχνολογιών εικόνας και επικοινωνίας φέρει σύμβολα που μπορούν να εδραιώσουν τη βεβαιότητα στην κοινωνία ως πολιτιστικοί θεσμοί και όχι ως απλά εργαλεία (Θέρμος, 2009). Από την άλλη, τα παιδιά δεν αισθάνονται πλέον ότι είναι μέρος της ευχαριστιακής κοινωνίας της Εκκλησίας, αλλά μάλλον ένα ξεχωριστό τμήμα της Εκκλησίας, ξεχωριστό από το υπόλοιπο σώμα (Καλλιγέρης, 2009). Είναι μια ευρέως αποδεκτή αλήθεια ότι οι νέοι συχνά υφίστανται αδικαιολόγητη κριτική, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αισθήματα παραμέλησης και απάθειας προς τις ανάγκες τους. Δυστυχώς, πολλές ενορίες αποτυγχάνουν να παρέχουν ένα φιλόξενο περιβάλλον για τους νέους, με μια γενική έλλειψη κατανόησης ότι τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να γίνονται αποδεκτοί για αυτό που είναι σήμερα, όχι μόνο για αυτό που μπορεί να γίνουν στο μέλλον (Καλλιγέρης, 2009).

Επίσης, είναι γεγονός ότι ο θεσμός της Κατήχησης ακολουθούσε πάντα μια λογική εκπαιδευτική δομή που αντικατοπτρίζει την τυπική εκπαίδευση, από το δημοτικό μέχρι την αποφοίτηση. Αν και η διανοητική κατανόηση του Χριστού μπορεί να επιτευχθεί σε μια τάξη ή ένα αμφιθέατρο, η κατήχηση στοχεύει σε μια

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

πιο βιωματική προσέγγιση του Χριστού, μέσω της Θείας Ευχαριστίας, εμπλέκοντας τόσο το μυαλό όσο και την καρδιά (Κουκουνάρας, 2018). Στην Ελλάδα, κάθε Μητρόπολη έχει τη δική της κατηχητική οργάνωση, αλλά δεν υπάρχει ενιαία εκκλησιαστική δομή ή τάξη (Φράγκος, 2005). Δυστυχώς, η κατήχηση θεωρείται συχνά ως μια ξεπερασμένη, πουριτανική και ιδεολογική κατασκευή από τους χριστιανούς που ζουν στην Ελλάδα (Βλάχος, 1989). Αυτή η αντίληψη έχει συχνά ως αποτέλεσμα οι νέοι να αντιμετωπίζονται ως η «εκκλησία του μέλλοντος» αντί να συμπεριλαμβάνονται ως μέρος της παρούσας εκκλησίας, κάτι που μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες (Χατζηπαυλίδου, 2020).

Μια πρόσθετη διάσταση όσον αφορά στο πρακτικό μέρος του κατηχητικού έργου, δίνει ο π. Αντώνιος Καλλιγέρης στην έρευνα της Χατζηπαυλίδου (2020) με έμφαση στην ανάπτυξη των υλικοτεχνικών υποδομών, βελτίωσης του εκπαιδευτικού υλικού και της εκπαίδευση των κατηχητών. Υπογραμμίζει την ανάγκη των παιδιών και των εφήβων για νοηματοδότηση της ζωής τους, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύει και την ανάγκη για ένα σαφή πλαίσιο μέσα στο οποίο θα υπάρχουν καλά οργανωμένες ενορίες. Κύριο χαρακτηριστικό των ενοριών αυτών θα ήταν το στοιχείο της πρόσκλησης προς τους νέους, ενώ θα ήταν ταυτόχρονα φορείς οργάνωσης και λειτουργίας των δραστηριοτήτων των παιδιών και των εφήβων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αξία της εκπαίδευσης φαίνεται να γίνεται εμφανής από την αρχή της Εκκλησίας. Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας έχουν δηλώσει πόσο καίρια είναι η συμβολή της στην ανάπτυξη του ανθρώπου κατά το πρότυπο του Χριστού. Μέσα από τη χριστιανική εκπαίδευση θα μπορέσει να προετοιμαστεί κάποιος άνθρωπος με ικανοποιητικό βαθμό ώστε να μπορέσει να οικειοποιηθεί και να κάνει κτήμα του στην πράξη την χριστιανική ζωή.

Τα άτομα ωριμάζουν σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από υπερβολική πληροφόρηση και οι επιλογές που φαίνονται άπειρες είναι στην πραγματικότητα περιορισμένες. Οι πόροι και τα δομικά στοιχεία της ατομικότητας θέτουν ζητήματα αυθεντικότητας και εξουσίας. Το μεταβαλλόμενο περιβάλλον πολυμέσων και οι απαιτούμενες στρατηγικές για την αντιμετώπισή του πρέπει να δοκιμαστούν σε περιβάλλον κορεσμένο με μέσα. Η κατανόηση της λειτουργίας και της δομής της αυθεντικότητας στη δημιουργία αφηγήσεων του εαυτού και οι αξιώσεις ως προς την αυθεντία αυτής της δημιουργίας είναι κεντρικά στη διαδικασία εξατομίκευσης.

Η αίσθηση ή το αίσθημα του ανήκειν έρχεται σε αντίθεση με την αίσθηση του ατομικισμού. Στο πλαίσιο των σχέσεων με τους γονείς και την οικογένεια, η διαμόρφωση πεποιθήσεων είναι αυθεντική και διαμορφώνει τις πεποιθήσεις των παιδιών. Η βασική ανάγκη να ανήκεις, να μοιράζεσαι αξίες και πεποιθήσεις δημιουργεί ένα αυθεντικό και επικοινωνιακό στοιχείο ταυτότητας στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Επομένως, οι ποικιλίες και οι αλλαγές της ομαδικής διαδικασίας ταυτότητας χρειάζονται περισσότερη προσοχή στη μελέτη των νέων, των μέσων ενημέρωσης και της θρησκείας. Οι ρόλοι των ιδρυμάτων στην κοινωνικοποίηση και οι δυναμικές σχέσεις της οικογένειας, των

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

ιδρυμάτων, των ομάδων συνομηλίκων και των μέσων ενημέρωσης πρέπει να προσεγγιστούν δημιουργικά.

Η οικοδόμηση νέων προσεγγίσεων και η κυκλοφορία παλαιών για τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ της λαϊκής κουλτούρας και των δημιουργικών αφηγήσεων του ατόμου προϋποθέτει μια ανοχή στο κλίμα αλλαγής που επικρατεί στα μέσα ενημέρωσης. Η μελέτη της θρησκείας και της πνευματικότητας μεταξύ των νέων απαιτεί κατανόηση ομάδων και ρόλων και οργάνωση της εμπειρίας στο περιβάλλον των μέσων ενημέρωσης. Οι σύγχρονοι τρόποι θρησκευτικής κοινωνικοποίησης, παρέχουν νέα πεδία σχολαστικής έρευνας στην ύστερη σύγχρονη κοινωνία.

Συμπερασματικά η παιδαγωγική και διδακτική αλλαγή που μπορούν να επιφέρουν τα νέα προγράμματα σπουδών στις θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι ριζική. Στηρίζεται σε μια εμπειρία δεκαετιών, που ξεκινά από τη δεκαετία του 1960 και σε μια ιστορία Θρησκευτικών από το 1830. Όλα αυτά, αλλά και η σύγχρονη θρησκευτοπαιδαγωγική έρευνα, που έχει αναπτυχθεί στην Ελλάδα, μας αφήνει περιθώρια για να μιλούμε για το ελληνικό παράδειγμα θρησκευτικής εκπαίδευσης, για το Ορθόδοξο παράδειγμα θρησκευτικής εκπαίδευσης, που προτείνεται σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο και μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματικό και ποικιλότροπα ωφέλιμο. Μιλάμε για μία «Μετασχηματιστική και Μεταμορφωτική Θρησκευτική Εκπαίδευση».

Η θρησκευτική εκπαίδευση προετοιμάζει τους/τις μαθητές/μαθήτριες ως μελλοντικούς πολίτες σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από πολιτισμική και θρησκευτική ετερότητα (Orchard, 2015). Το Συμβούλιο της Ευρώπης –όπως καταγράφεται και στον Καταστατικό Χάρτη του– τονίζει ότι η κατανόηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας, στην οποία εντάσσεται και η θρησκευτική

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής πίστης

ετερότητα, είναι διάσταση της εκπαίδευσης που επηρεάζει τη δημοκρατική ταυτότητα του πολίτη (Jackson, 2014). Προτείνεται επίσης το πλαίσιο του ΜτΘ να ισορροπεί ανάμεσα στη γνώση, τις στάσεις ζωής και τις δεξιότητες. Το ειδικά επιλεγμένο υλικό του μαθήματος να παρέχει γνώση που ταυτόχρονα να καλλιεργεί την ευαισθησία, την ενσυναίσθηση, την αλληλοκατανόηση και την αμοιβαιότητα ώστε να καταπολεμείται η μισαλλοδοξία, ο ρατσισμός, η θρησκοληψία, οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα. Αυτό βέβαια προϋποθέτει ότι η παιδαγωγική προσέγγιση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης, που υιοθετεί κάθε χώρα, είναι ευθυγραμμισμένη με τις εξελίξεις του κόσμου και τις σύγχρονες επιταγές της κοινωνίας και της Παιδαγωγικής, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται διαρκώς να επιμορφώνονται, να προωθούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη δημοκρατική ιδιότητα, να επιλέγονται πλούσιες πηγές στη διδασκαλία, να ακολουθούνται οι εξελίξεις των ερευνών και να υπάρχει συνεχής αξιολόγηση και αυτοαξιολόγηση.

Αυτή η εργασία προσφέρει προτάσεις και γνώσεις για την αποτελεσματική στόχευση των ποιμαντικών προσπαθειών προς την κατήχηση παιδιών και εφήβων. Η Ακαδημαϊκή Θεολογία μπορεί να είναι βοηθός της Εκκλησίας διεξάγοντας έρευνες και μελέτες στον ευαίσθητο τομέα της διακονίας και της κατήχησης της νεολαίας. Να συνεισφέρει από τη μεριά της, ώστε μαζί με την Εκκλησία να αλλάξουν τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις που ουσιαστικά εγκλωβίζουν τα παιδιά και τους εφήβους σε μια στείρα θεωρητική κατηχητική προσέγγιση, απορρίπτοντας τις σύγχρονες ανάγκες τους για επικοινωνία, ενσυναίσθηση, επίλυση προβλημάτων που έχουν να κάνουν με το μέλλον, την οικογένεια, την εργασία και την κοινωνία στην οποία θα ζήσουν ως νέα γενιά ενηλίκων και υπεύθυνων ανθρώπων. Ένας άλλος κρίσιμος παράγοντας είναι η συνεχής εκπαίδευση και κατάρτιση τόσο των κληρικών όσο και των λαϊκών

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

στελεχών στη διακονία της νεολαίας. Μία από τις προϋποθέσεις για την επιτυχία είναι η εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων που καλύπτουν τις ανάγκες των νέων. Ακόμα, κρίνεται απαραίτητη η ενεργή εμπλοκή και συμμετοχή των φοιτητών Θεολογίας στον ποιμαντικό σχεδιασμό των κατηχήσεων των νέων. Ο ενθουσιασμός και η προθυμία των νέων να συνεισφέρουν στην εκκλησία μπορεί να χρησιμεύσει ως σημαντική γέφυρα μεταξύ της εκκλησίας και της κοινωνίας που υπηρετεί. Τέλος, κεντρική ιδέα για ένα αποτελεσματικότερο και στοχευμένο κατηχητικό πλαίσιο πρέπει να είναι ότι η Εκκλησία αναγνωρίζει τα παιδιά και τους εφήβους ως ανεπανάληπτα πρόσωπα που πάντα θα ενδιαφέρεται για αυτά.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Argyle, M., & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. Boston, MA: Routledge & Kegan Paul.

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην Κοινωνική έρευνα*. (Γ. Βογιατζής, Μτφρ). Αθήνα: Κριτική.

Barrett, J. L., & Lanman, J. A. (2008). The science of religious beliefs. *Religion*, 38(2), 109–124. <https://doi.org/10.1016/j.religion.2008.01.007>

Bengtson, Vern L., and Phil Zuckerman. 2018. Bringing Up Nones: Intergenerational Influences and Cohort Trends. *Journal for the Scientific Study of Religion* 57: 258–75.

Bengtson, Vern L., and Phil Zuckerman. 2018. Bringing Up Nones: Intergenerational Influences and Cohort Trends. *Journal for the Scientific Study of Religion* 57: 258–75.

Bengtson, Vern L., Casey E. Copen, Norella M. Putney, and Merril Silverstein. 2009. A Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion. *International Sociology* 24: 325–45.

Beyer, Peter. 2019. Conclusion: Youth, Religion and Identity in a Globalizing Context: International Case Studies. In *Youth, Religion and Identity in a Globalizing Context: International Perspectives*. Edited by Paul L. Gareau, Spencer Culham Bullivant and Peter Beyer. Leiden and Boston: Brill, pp. 278–84.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Boyatzis, C. J. (2005). Religious and Spiritual Development in Childhood. In R. F. Paloutzian, & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (pp. 123-143). New York: The Guilford Press.

Bröckling, Ulrich, Susanne Krasmann, and Thomas Lemke. 2011. From Foucault's Lectures at the College de France to Studies of Governmentality: An Introduction. In *Governmentality. Current Issues and Future Challenges*. Edited by Bröckling Ulrich, Susanne Krasmann and Thomas Lemke. London: Routledge, pp. 1–33.

Casanova, José. 2006. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. *The Hedgehog Review* 8: 7–22.

Casanova, José. 2009. The Secular and Secularisms. *Social Research* 76: 1049–65.

Cheruvallil-Contractor, S., Hooley, T., Moore, N., Purdam, K., & Weller, P. (2013). Researching the Non-religious: Methods and methodological issues, challenges and controversies. In A. Day, G. Vincett, & C. Cotter (Eds.), *Social identities between the sacred and the secular* (pp. 173–190). Farnham/Burlington: Ashgate.

Christopoulos, Dimitris, ed. 1999. *Legal Issues of Religious Diversity in Greece*. Athens: Kritiki.

Clogg, Richard, ed. 2002. *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*. London: Hurst and Co.

Cohen, A. B., Mazza, G. L., Johnson, K. A., Enders, C. K., Warner, C. M., Pasek, M. H., & Cook, J. E. (2017). Theorizing and measuring religiosity across

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

cultures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(12), 1724–1736.
<https://doi.org/10.1177/0146167217727732>

Cohen, A. B., Wu, M. S., & Miller, J. (2016). Religion and culture: Individualism and collectivism in the East and West. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(9), 1236–1249. <https://doi.org/10.1177/0022022116667895>

Collins, Allan, and Richard Halverson. 2018. *Rethinking Education in the Age of Technology: The Digital Revolution and Schooling in America*. New York: Teachers College Press.

Collins, Allan. 2018. Rethinking education in a technological world. In *Thinking about Schools, A Foundations of Education Reader*. Edited by Eleanor B. Hilty. London: Routledge, pp. 503–17.

Collins-Mayo, S., Mayo, B., Nash, S., & Cocksworth, C. (2010). *The faith of generation Y*. London: Church House Publishing.

Davie, G. (1994). *Religion in Britain since 1945: Believing without belonging*. Oxford: Blackwell.

Davie, G. (2000). *Religion in modern Europe: A memory mutates*. Oxford: Oxford University Press.

Davie, G. (2002). *Europe: The exceptional case. Parameters of faith in the modern world*. London: Darton, Longman & Todd.

Davie, G. (2006). Religion in Europe in the 21 century: The factors to take into account. *European Journal of Sociology*, 47(2), 271–296.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Davie, Grace. 2021. Religion Secularity and Secularization in Europe. In *The Oxford Handbook of Religion and Europe*. Edited by Grace Davie and Lucian N. Leustean. Oxford: Oxford University Press, pp. 268–84.

Davie, Grace. 2021. Religion Secularity and Secularization in Europe. In *The Oxford Handbook of Religion and Europe*. Edited by Grace

Demerath, Nicolas J., III. 2007. Secularization and Sacralization Deconstructed and Reconstructed. In *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*. Edited by James Beckford and Nicolas J. Demerath III. London: Sage, pp. 57–80

Devries, M. (2008). Sustainable Youth ministry. Why most youth ministry doesn't last and what your church can do about it. Green Prees Initiative.

Dianeosis. 2016. What Greeks Believe in. Athens: Dianeosis. Available online: https://www.dianeosis.org/research/greek_values/

Dianeosis. 2020. What Greeks Believe in. Athens: Dianeosis. Available online: https://www.dianeosis.org/research/tpe_2020/

Dianeosis. 2022. What Greeks Believe in. Athens: Dianeosis. Available online: <https://www.dianeosis.org/2022/04/ti-pistevoyn-oiellines-a-meros/>

Dimitropoulos, Panagiotis. 2001. *Church and State: A Difficult Relation*. Athens: Kritiki.

Dobbelaere, Karel. 1981. *Secularization: A Multi-Dimensional Concept*. London: Sage.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Dobbelaere, Karel. 2011. The Meaning and Scope of Secularization. In *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Edited by Peter Clarke. New York: Oxford University Press, pp. 599–615

Dudley, R. L., & Wisbey, R. L. (2000). The relationship of parenting styles to commitment to the church among young adults. *Religious Education*, 95(1), 38–50. <https://doi.org/10.1080/0034408000950105>

Durkheim, E. (1965). *The elementary forms of the religious life*. George Allen and Unwin. Jensen, L. A. (2021). The cultural psychology of religiosity, spirituality, and secularism in adolescence. *Adolescent Research Review*, 6, 277–288. <https://doi.org/10.1007/s40894-020-00143-0>

Durkheim, Émile. 1995. *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.

Easton, C., Goodman, A., Wright, A., & Wright, A. (2019). *Critical Religious Education in Practice: A Teacher's Guide for the Secondary Classroom*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315648989>

Ellis, L., Farrington, D. P., & Hoskin, A. W. (2019). Institutional factors. In L. Ellis, D. P. Farrington, & A. W. Hoskin (Eds.), *Handbook of crime correlates* (2nd ed.) (pp. 105–162). Academic Press.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton.

Focas, Effie. 2017. Kokkinakis at the Grassroots Level. *Journal of Religion and Human Rights* 12: 210–22.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Foucault, Michel. 2007. Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977–78. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Fox, J. (Ed.). (2020). The correlates of religion and state. Routledge.

Gareau, Paul L., Spencer Culham Bullivan, and Peter Beyer, eds. 2019. Youth, Religion, and Identity in a Globalizing Context: International Perspectives. Leiden and Boston: Brill.

Gärtner, C., and Hennig, L. (2022). Faith, Authenticity, and Pro-Social Values in the Lives of Young People in Germany. Religions 13: 962. <https://doi.org/10.3390/rel13100962>

Gärtner, Christel. 2022. Secularity as a Point of Reference: Specific Features of a Non-Religious and Secularized Worldview in a Family across Three Generations. Religions 13: 477

Golan, Oren, and Michele Martini. 2018. Digital pilgrimage: Exploring Catholic monastic webcasts. The Communication Review 21: 24–45.

Golan, Oren, and Yaakov Don. 2022. Legitimation of New Media for Religious Youth: Orthodox Elites' Approach to Adolescent Youngsters' Engagement with Digital Worlds. Religions 13: 484. <https://doi.org/10.3390/rel13060484>

Golder, Ben. 2007. Foucault and the Genealogy of Pastoral Power, Review of Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978 by Michel Foucault. Radical Philosophy Review 10: 157–76.

Hammond, P. (1988). Religion and the persistence of identity. Journal for the Scientific Study of Religion, 27(1), 1–11. <https://doi.org/10.2307/1387398>

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Hashemi, Morteza. 2017. *Theism and Atheism in a Post-secular Age*. London: Palgrave Macmillan.

Herman, Yoseph. 1995. Landmines along the information highway. *Jewish Observer* 21: 27.

Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, J. M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B., & Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30(1), 51–77. <https://doi.org/10.1111/1468-5914.00119>

Himmelfarb, M. Z., Lessing, J., & Shanon, E. (1977). Otoadmittance in normal subjects. *The Laryngoscope*, 87(7), 1125–1129. <https://doi.org/10.1288/00005537-197707000-00012>

Hoadley, Christopher, and Yael Kali. 2019. Five waves of conceptualizing knowledge and learning for our future in a networked society. In *Learning In a Networked Society*. Edited by Yael Kali, Ayelet Baram-Tsabari and Amit M. Schejter. Cham: Springer, pp. 1–21.

Houston, H. (2009). *Youth Pastor The theology and practice of youth ministry*. Nashville: Abingdon Press.

Hughes, Philip (2008) *Spiritual Development*. *Pointers* 18(1), pp.7-12.

Hughes, Philip. (2006) *The Religious and Spiritual Lives of Teenagers*, *Pointers* 16(1), pp.1-7.

Hughes, Philip. (2007) *Putting Life Together: Findings from Australian Youth Spirituality Research*. Melbourne: Fairfield Press.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Hughes, Philip. (2013) 'Church Attendance Rates among Young People: Some Notes' *Pointers*, 23(1), pp.7-8.

Hughes, Philip. (2016) Youth and Church in the Age of Experience. *Pointers* 26(1), pp. 16-18. Hughes, Philip. (2016) The Influence on Children's Faith of Family and School, *Pointers*, 26(3), pp.1-7.

Kapa Research. 2015. Easter, Faith and Religion in Greece. Athens: Kapa Research. Available online: <https://cutt.ly/dXyVyVo>

Kay, W. K., & Francis, L. J. (1996). *Drift from the churches: Attitude toward Christianity during childhood and adolescence*. Cardiff: University of Wales Press.

King, P. E. (2019). Religion and identity: The role of ideological, social, and spiritual contexts. In James L. Furrow, Linda M. Wagener (Eds.), *Beyond the self* (pp. 197–204). Routledge.

Kinnaman, David. (2011) *You Lost Me: Why Young Christians are Leaving Church ... Rethinking Faith*. Grand Rapids, Michigan: Baker Books. (References are to the Amazon ebook.)

Lazerwitz, B. (1995). Denominational retention and switching among American Jews. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(4), 499-506. <https://doi.org/10.2307/1387342>

Lee, K., Ashton, M. C., Griep, Y., & Edmonds, M. (2018). Personality, religion, and politics: An investigation in 33 countries. *European Journal of Personality*, 32(2), 100–115. <https://doi.org/10.1002/per.2142>

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Lee, L. (2012). Religion: Losing faith. *British Social Attitudes Survey*, 28, 173–184. <https://doi.org/10.4135/9781446268292.n12>

Lehmann, David. 2013. Religion as heritage, religion as belief: Shifting frontiers of secularism in Europe, the USA and Brazil. *International Sociology: Journal of the International Sociological Association* 28: 645–62.

Lemos, C. M., Gore, R. J., Puga-Gonzalez, I., & Shults, F. L. (2019). Dimensionality and factorial invariance of religiosity among Christians and the religiously unaffiliated: A cross-cultural analysis based on the International Social Survey Programme. *PLOS ONE*, 14(5), Article e0216352. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216352>

Levesque, H. J., Cohen, P. R., & Nunes, J. H. (1990). On acting together. Retrieved from <http://new.aaai.org/Papers/AAAI/1990/AAAI90-014.pdf>

Liquin, E. G., Metz, S. E., & Lombrozo, T. (2020). Science demands explanation, religion tolerates mystery. *Cognition*, 204, 104398. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104398>

Luhmann, Niklas. 2002. *Die Religion der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Makrides, Vasilios. 2016. The enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, Dilemmas, Ambiguities. In *Enlightenment and Religion in the Orthodox World*. Edited by Paschalis Kitromilides. Oxford: Voltaire Foundation, pp. 17–47

Manning, Christel J. 2015. *Losing Our Religion: How Unaffiliated Parents Are Raising Their Children*. New York and London: New York University Press.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Mapril, José, Ruy Blanes, Emerson Giumbelli, and Erin K. Wilson, eds. 2017. *Secularisms in a Postsecular Age? Religiosities and Subjectivities in Comparative Perspective*. Cham: Palgrave Macmillan.

Martin, David. 1978. *A General Theory of Secularization*. Oxford: Blackwell.

Martinson, Roland, Black, W., and Roberto J. (2010) *The Spirit and Culture of Youth Ministry: Leading Congregations Towards Exemplary Youth Ministry*, St Paul, MN: EYM Publishing.

McLeod, Hugh. 2007. *The Religious Crisis of the 1960s*. Oxford: Oxford University Press.

Mishol-Shauli, Nakhi, Malka Shacham, and Oren Golan. 2019. ICTs in religious communities: Communal and domestic integration of new media among Jewish ultra-Orthodoxy in Israel. In *Learning In a Networked Society*. Edited by Yael A. Kali, Ayelet Baram-Tsabari and Amit M. Schejter. Cham: Springer, pp. 221–41.

Molokotos-Liederman, Lina. 2007. The Greek ID Card Controversy: A Case Study of Religion and National Identity in a Changing European Union. *Journal of Contemporary Religion* 22: 187–203.

Nynäs, Peter, Ariela Keysar, Janne Kontala, Ben-Willie Kwaku Golo, Mika T. Lassander, Marat Shterin, Sofia Sjö, and Paul Stenner, eds. 2022. *The Diversity of Worldviews Among Young Adults: Contemporary (Non)Religiosity and Spirituality through the Lens of an International Mixed Method Study*. Cham: Springer International Publishing.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης

Oden, O. T. (1983). *Pastoral Theology: Essentials of Ministry*, San Francisco: HarperCollins Publishers, p. 2. Published at: <http://www.harpercollins.com/browseinside/index.aspx>

Papastathis, Konstantinos. 2015. Religious Discourse and Radical Right Politics in Contemporary Greece, 2010–14. *Politics, Religion & Ideology* 16: 218–47.

Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). A parental bonding instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52(1), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1979.tb02487.x>

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods (3rd ed.)*. Thousand Oaks: Sage

Perkins, H. W. (1987). Parental religion and alcohol use problems as intergenerational predictors of problem drinking among college youth. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26(3), 340-357. <https://doi.org/10.2307/1386436>

Pew Research Center. 2018. Young Adults around the World are Less Religious by Several Measures. Available online: <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/young-adults-around-the-world-are-less-religious-by-several-measures/>

Pew Research Centre. 2017. Muslims Make up 4.9% of Europe's Population in 2016. Available online: https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/pf_11-29-17_muslims-update-20/

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Reid, Stephen. (2011) Social Networking among Secondary Students, *Pointers*, 21(4), pp.8-11.

Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (Κ. Μιχαλοπούλου, Επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.

Saar, Martin. 2011. Relocating the Modern State: Governmentality and the History of Political Ideas. In *Governmentality. Current Issues and Future Challenges*. Edited by Ulrich Bröckling, Susanne Krasmann and Thomas Lemke. London: Routledge, pp. 34–55.

Sakellariou, A. (2022). Young People and the Process of Secularisation in Contemporary Greek Society. *Religions*, 13, 999. <https://doi.org/10.3390/rel13100999>

Sakellariou, Alexandros. 2021a. Religious Values in Contemporary Greek Society and the Process of Secularisation. In *Values, Cultural Models and Social Orientations in Contemporary Greece*. Edited by Sokratis Koniordos. Athens: Gutenberg, pp. 149–83.

Sakellariou, Alexandros. 2021b. Religion and Pandemic in Greek Society: Power Relations, Religious Populism and the Pending Secularisation. Athens: iWrite-Lux Orbis.

Sherkat, Darren. (2003) 'Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency' in Michele Dillon, *Handbook of the Sociology of Religion*, New York: Cambridge University Press.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Smith, Christian, Kyle C. Longest, Jonathan Hill, and Kari Christoffersen. 2014. *Young Catholic America. Emerging Adults In, Out of, and Gone from the Church*. Oxford: Oxford University Press.

Stolz, Jörg, Judith Könemann, Mallory Schneuwly Purdie, Thomas Englberger, and Michael Krüggeler. 2016. *(Un)Believing in Modern Society: Religion, Spirituality, and Religious-Secular Competition*. London and New York: Routledge.

Stoudenmire, J. (1979). Mental Health, Enhancement of children and Youth. *Pastoral Psychology* , 28 (1), σσ. 27-28.

Szocik, K. (2017). Religion and religious beliefs as evolutionary adaptations. *Zygon®*, 52(1), 24–52. <https://doi.org/10.1111/zygo.12324>

Taylor, Charles. 2007. *A Secular Age*. Cambridge and London: Belknap Press of Harvard University Press.

Varga, Somogy. 2012. *Authenticity as an Ethical Ideal*. New York: Routledge.

Voas, D. (2009). The rise and fall of fuzzy fidelity in Europe. *European Sociological Review*, 25(2), 155–168.

Voas, D., & Crockett, A. (2005). Religion in Britain: Neither believing nor belonging. *Sociology*, 39(1), 11–28.

Voas, David, and Mark Chaves. 2016. Is the United States a Counterexample to the Secularization Thesis? *American Journal of Sociology* 121: 1517–56.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης

Voas, David, and Stefanie Doebler. 2011. Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4: 39–62.

Werbner, P. (2009). Religious identity. In M. Wetherell & C. T. Mohanty (Eds.), *The Sage handbook of identities* (pp. 231–257). SAGE.

Wilkins-Laflamme, Sarah. 2022. Religion, Spirituality, and Secularity among Millennials. *The Generation Shaping American and Canadian Trends*. New York: Routledge.

Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology. Adventures in theory and method*. Buckingham/ Philadelphia: Open University Press.

Wilson, Bryan. 1966. *Religion in Secular Society*. Harmondsworth: Pelican.

Ysseldyk, R., Matheson, K., & Anisman, H. (2010). Religiosity as identity: Toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 60–71. <https://doi.org/10.1177/1088868309349693>

Zavala-Pelayo, E. (2018). Pastoralism in Latin America: An Ensemble of Religious Governmental Technologies in Colonial Costa Rica. *Religions*, 9(7), 203. doi:10.3390/rel9070203

Zavala-Pelayo, Edgar. 2016a. Colonial Pastoralism in Latin America: New Spain's Bio-political Religious Regime. *Politics, Religion & Ideology* 17: 172–90.

Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης

Zheng, X., Song, M., & Chen, H. (2020). Could wealth make religiosity less needed for subjective wellbeing? A dual-path effect hypothesis of religious faith versus practice. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1636. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01636>

Zoumpoulakis, Stavros. 2013. *Neo-Nazi Paganism and the Orthodox Church*. Athens: Artos Zoes.

Αλμπανάκη, Ξ. (2021). Η συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο καλλιέργειας διαπολιτισμικού διαλόγου στον 21ο αιώνα. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 4(1), 66-78. DOI: 10.30457/040120215.

Βλάχος, Ι. (1989). Παραδοσιακή κατήχηση, Ανάπτυξον εκ του περιοδικού Εκκλησία. Αθήνα: Τυπογ. της Αποστολικής Διακονίας.

Γιαγκάζογλου, Σ. (2017). *Πλουραλισμός ή ομολογιακή νοοτροπία στο μάθημα των Θρησκευτικών; Η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών στα Θρησκευτικά και οι επικρίσεις εναντίον τους*. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Πανελλήνιο Συνέδριο Θεολόγων [πρακτικά], τόμ. 1.

Γιαγκάζογλου, Σ. (2020). *Θεολογία και Πολιτισμός*. Εκδόσεις Gutenberg.

Γκίκας, Α. Πρωτ. (1997). Μαθήματα Ποιμαντικής. Θεσσαλονίκη: εκδ. Γ. Δεδούση, 58-59, 63-65.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Δαμάλας, Ν. Μ. (1877). Ορθόδοξος Κατήχησις, (Αθηνήσι, εκ του Τυπογραφείου της Φιλοκαλίας) (πρόλογος), 5-7.

Θερμός, Β. (2009). Το αναδυόμενο νεανικό πρόσωπο μέσα στο τοπίο των νέων τεχνολογιών της εικόνας και της επικοινωνίας. Σύναξη(109), σ. 18.

Καλλιακμάνης, Β. (2009). Χρειαζόμαστε το κατηχητικό; Εφημέριος(5), σ.14

Καλλιγέρης, Α. (2009). Αφού πάντα κάνεις πίσω για ένα σίγουρο παρόν...»Σχόλια για την κρίση της κατηχήσεως σήμερα. Ορθοδοξία (109), σ. 61.

Καλογεράς, Ν. (1883). Η Ποιμαντική. Αθήνα: Βλαστού.

Καλυβάς, Χ. Αρχιμ., (1940). Τα Όπλα της Εκκλησίας, Εφημερίδα Σύνταγμα, 1940, (Εν Ναυπλίω εκ του Τυπογραφείου), 94-95.

Καραμούζης Π. (2015). Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 21, 83–102. <https://doi.org/10.12681/sas.453>.

Καραμούζης, Π. (2015α). *Η Κοινωνιολογία της θρησκείας μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνίας*. Κάλλιπος.

Κογκούλης, Ι. (2008). Κατήχηση και Θρησκευτική Αγωγή. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Κορναράκης, Ι. (2009). Όρθόδοξη Ποιμαντική Ψυχολογία. Συνοπτικό διάγραμμα του προβλήματος. Αθήνα: ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ ΑΦΟΙ.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2018). Πίστη και Χριστιανική παιδεία και αγωγή με βάση τις Επιστήμες της Αγωγής. Στο Δίκαιον Όφλημα. τιμητικός τόμος επί τη πενήκονταετηρίδι αρχιερατείας του Μητροπολίτου Καρυστίας και Σκύρου κ.κ. Σεραφείμ, Αθήνα: Ιερά Μητρόπολις Καρυστίας και Σκύρου, σ.599.

Κουμαρόπουλος, Σ. (2007). Η αξιοποίηση στη διαποίμανση αποτελεσμάτων εμπειρικών ερευνών. Ανακτήθηκε από [ecclesia.gr: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/worship/koumaropoulos_revnes.pdf](http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/worship/koumaropoulos_revnes.pdf)

Μαντζούκας, Σ. (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα: Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. *Νοσηλευτική*, 46(1), 88-98.

Μεσολωράς, Ι. (1911). Πρακτική Θεολογία, 146-147.

Μποζιάμρα, Ι. (2009). Η αιχμαλωσία της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής. Στο Σ. Φωτίου, & Σ. Φωτίου (Επιμ.), *Ανθρωποποιός Αγωγή*. Αθήνα: Αρμός.

Παπαδόπουλος, Ι. (1957). Ποιμαντική. Αθήνα.

Σακελλαρίου, Α. (2021). *Νεολαία και θρησκεία: Κοινωνικές διεργασίες και ρήξεις*. Σημείο για τη μελέτη και την αντιμετώπιση της ακροδεξιάς.

Σταυρόπουλος, Α. (1984). *Μορφές Ποιμαντικής διακονίας*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.

Σταυρόπουλος, Α. (1997). *Επιστήμη και Τέχνη της Ποιμαντικής*. Αθήνα: Αρμός.

Σταυρόπουλος, Α. (1997). *Επιστήμη και τέχνη της ποιμαντικής*. Αθήνα: Αρμός.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

Σταυρόπουλος, Α. (2019). *Επιστήμη και Τέχνη της Ποιμαντικής* (2η έκδοση συμπληρωμένη εκδ.). Αθήνα: Αρμός

Στύλιος, Ε. (1999). Κατηχητικά σχολεία. *Εφημέριος*, (3) σσ. 6-7

Τεντολούρης, Γ. (2018). Συναισθηματική νοημοσύνη και το έργο του ποιμένα. *Θεσσαλονίκη*.

Φράγκος, Κ. (2005). *Εισαγωγή στην κατηχητική και χριστιανική παιδαγωγική*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Χριστόδουλος, Α. (25-8-1998). εγκύκλιος υπ.αρ.4, προς άπαντας ευλαβέστατους εφημερίους της Ι.Α.Α., Είς τους Ι.Ναούς των, αρ. πρωτ.10.

*Οι στάσεις των νέων στην Ελλάδα έναντι της Εκκλησίας και της θρησκευτικής
πίστης*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ